

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

Bydgoszcz, dnia 22 grudnia 2023 r.

Poz. 8445

UCHWAŁA NR XLVIII/487/23 RADY GMINY DRAGACZ

z dnia 19 grudnia 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Dragacz na lata 2024 - 2027

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2023 r. poz. 40 z późn. zm.)¹⁾ oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2002 r. poz. 840 z późn. zm.)²⁾uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Dragacz na lata 2024 – 2027, zaopiniowany pozytywnie przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura w Bydgoszczy.

§ 2. Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2024-2027 stanowi załącznik do niniejszej uchwały.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Przewodniczący Rady

Ludwik Borolewski

---

¹⁾Zmiany wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2023 r. poz. 572, 1463 i poz. 1688.

²⁾Zmiany wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2023 r. poz. 951 i poz. 1688.

Załącznik do uchwały Nr XLVIII/487/23
Rady Gminy Dragacz
z dnia 19 grudnia 2023 r.

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2024-2027
DLA GMINY DRAGACZ**

SPIS TREŚCI

1. Wstęp.
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
  - 4.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami na poziomie krajowym.
  - 4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie szczebla wojewódzkiego.
  - 4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu.
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
  - 5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy wyznaczającymi kierunki polityki gminy (analiza dokumentów programowych gminy).
  - 5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.
    - 5.2.1. Zarys historii obszaru gminy.
    - 5.2.2. Krajobraz kulturowy.
    - 5.2.3. Zabytki nieruchome.
    - 5.2.4. Zabytki ruchome.
    - 5.2.5. Zabytki archeologiczne.
    - 5.2.6. Dziedzictwo niematerialne.
  - 5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.
  - 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.
  - 5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy
(analiza szans i zagrożeń).
7. Założenia programowe.
  - 7.1. Priorytety programu opieki.
  - 7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki.
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.
12. Załączniki: Nr 1 – wykaz obiektów w gminnej ewidencji zabytków
Nr 2 – wykaz stanowisk archeologicznych w ewidencji zabytków archeologicznych

1. WSTĘP

Przedmiotem niniejszego opracowania jest kolejne, syntetyczne i kompleksowe opisanie dziedzictwa kulturowego w granicach administracyjnych gminy Dragacz, a jego głównym celem jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami zgodnie z ustawą, na następne cztery lata. Dziedzictwo kulturowe to dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, z którego można czerpać informacje o życiu i działalności naszych przodków. Zachowanie tego dorobku dla przyszłych pokoleń powinno być naszym celem jak i obowiązkiem. Zasoby kulturowe, położenie geograficzne oraz zabytki są wartością, która ma duży wpływ na rozwój gminy, jak i całego regionu. Zachowane zabytki Dragacza i okolic stanowią nieocenione dziedzictwo kulturowe regionu. Dostarcza ono bogaty materiał badawczy historykom, historykom sztuki i archeologom. Atrakcyjne krajobrazowo i przyrodniczo tereny w gminie, obecność kultury mennonickiej tworzą ciekawy turystycznie obszar województwa kujawsko-pomorskiego.

Ocena stanu posiadania i potrzeb w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy stanowi podstawę do opracowania programów konserwacji, rewaloryzacji i rewitalizacji zabytków. Stworzenie podstaw zmierzających do inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu oraz upowszechnianie i promowanie dziedzictwa kulturowego, będzie niezwykle pomocne przy realizacji stawianych przez Gminę celów.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Dragacz na lata 2024 – 2027 jest dokumentem, który nakreśla kierunki współpracy samorządu gminnego, właścicieli obiektów zabytkowych i Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Tworzy ponadto politykę administracyjną w zakresie działań na rzecz zachowania, rewitalizacji i promocji dziedzictwa kulturowego. Celem programu jest także podniesienie świadomości znaczenia zabytków w lokalnej tożsamości kulturowej. Jego rolą jest przyczynianie się także do istotnej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego, poprzez określenie koniecznych działań organizacyjnych, finansowych i sposobów ich realizacji.

Na potrzeby tego opracowania przeanalizowano materiały strategiczne i planistyczne sporządzone dla województwa kujawsko – pomorskiego, powiatu świeckiego oraz gminy Dragacz.

Uwzględniono także zapisy strategii rozwoju społeczno-gospodarczego gminy i wynikające z nich uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa. Niezwykle ważnym elementem składowym opracowania są także zapisy wynikające ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Wszelkie zabiegi i czynności związane z opieką nad zabytkami oraz wykorzystaniem zasobów środowiska kulturowego są jednym z ważniejszych elementów polityki prorozwojowej gminy Dragacz

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD

ZABYTKAMI.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Konstytucyjnym obowiązkiem Państwa (art. 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej) jest ochrona dziedzictwa narodowego, stworzenie warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 7, ust. 1, pkt 9 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2021 r., poz. 1372, z późn. zm.) określone zostały zadania własne gminy, które obejmują sprawy m.in. ładu przestrzennego, kultury, oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Podstawą prawną sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Dragacz są przepisy wynikające z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (

Dz.U. Z 2021 r, poz. 710, z późn. zm.). Art. 87 ustęp 2 cytowanej ustawy wprowadza obowiązek sporządzania przez gminy, gminnych programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 87 wymienionej ustawy, prezydent, burmistrz lub wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Gminny Program Opieki nad zabytkami jest uchwalany przez Radę Gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Program ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa.

Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Niniejszy Program przygotowany został zgodnie z metodologią przyjętą w Poradniku metodycznym opracowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (opublikowanym w Kurierze Konserwatorskim Nr 3, 2009, s. 14-36 oraz na stronie internetowej www.nid.pl).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dragacz 2024-2027 zgodny jest w swych założeniach z rządowymi dokumentami o charakterze strategicznym sporządzonymi na poziomie ogólnokrajowym, samorządowym, na poziomie wojewódzkim i powiatowym oraz dokumentami strategicznymi gminy Dragacz.

Zgodnie z art. 21. Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawę niniejszego programu opieki stanowi opracowana i zaktualizowana Gminna Ewidencja Zabytków gminy Dragacz. Niniejszy Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dragacz jest kontynuacją gminnego programu na lata 2016-2019.

W opracowaniu niniejszego dokumentu, a zwłaszcza przy definiowaniu założeń programowych przydatne były opracowane przez Urząd Gminy sprawozdania z realizacji poprzedniego programu. W sprawozdaniach tych przedstawiono główne kierunki realizowanej polityki samorządowej Gminy związanej z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami w ostatnich latach.

Kolejnymi dokumentami będącymi podstawą prawną dla Programu są:

1. ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2021 r. poz. 1372 ze zm.),
2. dokumenty programowe gminy:
  - a) Strategia Rozwoju Gminy Dragacz. (ob. trwają prace nad opracowaniem nowej Strategii).
  - b) Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dragacz.
  - c) Lokalny Program Gospodarczy Gminy Dragacz na lata 2021-2030.
  - d) Lokalny Program Rewitalizacji dla obszarów zdegradowanych Gminy Dragacz
  - e) Program Ochrony środowiska dla Gminy Dragacz na lata 2021-2025 z perspektywą na lata 2026-2029
  - f) Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.
  - g) Dokumenty i opracowania Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz Urzędu Gminy w Dragaczu.
  - h) Gminna Ewidencja Zabytków.
  - i) Dokumentacja fotograficzna.
  - j) Badania terenowe in situ.
  - k) Strony internetowe dotyczące gminy Dragacz.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określiła główne cele gminnych programów opieki nad zabytkami, do których należą:

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,\
2. uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,

3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

3.1. Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r., poz. 710, z późn. zm.) . W myśl art. 87 tej ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio : wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

- a) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych
- b) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- c) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- d) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- e) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- f) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków, podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

5. Z realizacji Programu wójt sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio radzie gminy.

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w obowiązujących ustawach, w tym w:

1. ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2022 r., poz. 503 z późn. zm.),
2. ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 r. poz. 682 z późn. zm.),
3. ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2022 r., poz. 2556 z późn. zm.),
4. ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 r., poz. 916 z późn. zm.),
5. ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2023 r., poz. 344),
6. ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r., poz. 194, późn. zm.),
7. ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. z 2023 r., poz. 571).

8. ustawie z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2023 r., poz. 775 z późn. zm.),

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

1. ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (.Dz.U. z 2022 r., poz. 385),
2. ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. z 2022 r., poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

1. ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2020 r., poz. 164, z późn. zm).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami reguluje pojęcia zabytku, ochrony i opieki nad zabytkami, form ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków, w tym administracji rządowej i samorządowej, formy finansowania i ewidencjonowania.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami:

1. Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrole stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

2. Opieka nad zabytkiem w rozumieniu ustawy sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury.

W art. 7 Ustawa określa formy ochrony zabytków, w szczególności :

1. Wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków:

- a) Zgodnie z art. 9. Ustawy do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej nieruchomości. Decyzja o wpisie do rejestru stanowi podstawę wpisu w katastrze nieruchomości, jak również informację o wpisie do rejestru zabytku nieruchomego ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
- b) Zgodnie z art. 10. Ustawy do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.
- c) Sposób prowadzenia rejestru oraz ewidencji zabytków określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. nr 113, poz. 661 ze zm.).

2. Uznanie za pomnik historii zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego, o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego,

3. Utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; park kulturowy może utworzyć na podstawie uchwały rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków,

4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.2. Definicje

Z uwagi na konieczność precyzyjnego odnoszenia się w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami do zapisów Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przyjęto następujące definicje:

1. zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową,

2. zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1,

3. zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1,

4. zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem,

5. instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami,

6. prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań,

7. prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań,

8. roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku,

9. badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich,

10. badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń,

11. badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego,

12. historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg,

13. historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi,

14. krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze,

15. otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

3.3. Sposoby opieki nad zabytkami w świetle przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r.

o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Według zapisów art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu:

a. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,

b. zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,

c. udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,

d. przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,

e. kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,

f. uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

a. naukowego badania i dokumentowania zabytku,

b. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,

c. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,

d. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,

e. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W myśl art. 6 ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1. zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a. krajobrazami kulturowymi,

b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi

c. dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,

d. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi

e. cmentarzami,

f. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

g. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2. zabytki ruchome będące, w szczególności:

a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej

b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e. materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r., poz. 2393),

f. instrumentami muzycznymi,

g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

3. zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b. cmentarzyskami,

c. kurhanami,

d. relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art.6. ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W ustawie znajdują się zapisy precyzujące formy ochrony zabytków.

Art.7. ustawy stanowi, iż formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków,

1. a. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa

2. uznanie za pomnik historii,

3. utworzenie parku kulturowego,

4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.4. Opieka nad zabytkami jako zadanie własne gminy.

Obowiązki jednostek samorządowych określają zarówno przepisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jak również Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Obowiązki są określone m.in. w art.22, pkt.4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzenie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art.18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania.

Ponadto w nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r, która weszła w życie 5 czerwca 2010 r, do art. 19 dodano ust. 1a wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchomości, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Dodatkowo w artykułach 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 i 72 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe określenia obowiązków samorządu dla objętych ochroną zabytków, które są własnością gminy lub są w jej posiadaniu.

Dodatkowo art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub ewidencji przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Na podstawie art. 96 istnieje także możliwość, iż wojewoda, na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położonym na terenie województwa.

W Ustawie o samorządzie gminnym, w rozdziale 2, określone są zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków.

Artykuł 6. 1. mówi, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Artykuł 7. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

3.5. Organy ochrony zabytków.

Zgodnie z art. 89 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organami ochrony zabytków są:

1. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,

2. Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Artykuł 90. Ustawy stanowi, że:

1. Generalny konserwator zabytków jest sekretarzem lub podsekretarzem stanu w urzędzie obsługującym ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Do zadań wykonywanych przez Generalnego Konserwatora Zabytków należy, w szczególności:

a.opracowywanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

b.realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz z koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju,

c.podejmowanie działań związanych z wspieraniem rozwoju regionalnego i realizacją kontraktów wojewódzkich w sprawach opieki nad zabytkami,

d.prowadzenie krajowej ewidencji zabytków i krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem,

e.wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz przepisach odrębnych,

f.organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie przestrzegania oraz stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

g.sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków,

h.promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków,

i.organizowanie szkoleń dla służb konserwatorskich,

j.organizowanie konkursów promujących opiekę nad zabytkami, w tym przyznawanie wyróżnień, nagród pieniężnych lub rzeczowych,

k.opiniowanie wniosków o nadanie odznaki "Za opiekę nad zabytkami",

l.współpraca z organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków,

m.organizowanie szkoleń w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

n.podejmowanie działań dotyczących troski o zabytki związane z historią Polski, pozostające poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

3. Do zadań wykonywanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków należy w szczególności (art. 91.4. Ustawy),

- a. realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- b. sporządzanie, w ramach przyznaných środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- c. prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie,
- d. wydawanie, zgodnie z właściwością, decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych,
- e. sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych,
- f. organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- g. opracowywanie wojewódzkich planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynacja działań przy realizacji tych planów,
- h. upowszechnianie wiedzy o zabytkach,
- i. współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków.

Przy ministrze właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego działa Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniodawczo-doradczy w sprawach realizacji polityki Rady Ministrów w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Przy Generalnym Konserwatorze Zabytków działa Główna Komisja Konserwatorska jako organ opiniodawczy do spraw działań konserwatorskich podejmowanych przy zabytkach. Przy Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków działa Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniodawczy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM WYKONANYMI NA POZIOMIE KRAJOWYM

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dragacz jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Strategiczne cele Państwa w zakresie ochrony zabytków wytyczają:

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 i Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2030 wykonane na poziomie szczebla wojewódzkiego i powiatowego.

Działania podejmowane przez Gminę winny być powiązane także ze:

- a. Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku)
- b. Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 roku i jest efektem wykonania upoważnienia ustawowego, zawartego w artykułach 84 i 85, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i jest programem rozwoju określonym w artykule 15 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Gminny Program Opieki nad Zabytkami opiera się na założeniach programu krajowego, jednak są one dość ogólne w odniesieniu do zabytków z terenu gminy. Cel główny Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022 to stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Został on opracowany na bazie wniosków płynących z realizacji i ewaluacji Programu 2014–2017, a także

zmiany systemu ochrony zabytków wprowadzonej ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw.

Cel główny dzieli się na 3 cele szczegółowe, określające kierunki działań:

CEL SZCZEGÓŁOWY 1 Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego. Kierunek działania.

1.1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym

1. Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami

2. Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym

3. Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach

4. Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami. Kierunek działania.

1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym

1. Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych pracowników służb konserwatorskich

2. Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich

3. Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego

4. Powołanie Centrum Architektury Drewnianej

CEL SZCZEGÓŁOWY 2 Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

Kierunek działania

2.1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

1. Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy). Kierunek działania

2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego

1. Podniesienie bezpieczeństwa zasobów ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje

CEL SZCZEGÓŁOWY 3 Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunek działania

3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości

1. Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności zabytków dla osób z niepełnosprawnościami

2. Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami Kierunek działania

3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2030.

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju została przyjęta przez Radę Ministrów dnia 13 grudnia 2011 roku. Dokument określa zasady polityki państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych kilkunastu lat.

Polityka przestrzennego zagospodarowania kraju realizuje cele rozwoju kraju w odniesieniu do całości przestrzeni polskiej. Biorąc pod uwagę nowy paradygmat polityki rozwoju cel strategiczny (ponadczasowy) polityki przestrzennego zagospodarowania kraju można określić następująco: efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów

rozwojowych: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

Tak sformułowany cel - przy doborze odpowiednich celów cząstkowych oraz instrumentów wdrożeniowych - realizowany jest przez wszystkie podmioty publiczne wykonujące zadania rozwojowe w zakresie swoich kompetencji na różnych poziomach zarządzania, w różnych obszarach tematycznych i w odniesieniu do różnych terytoriów.

Drogą do zapewnienia realizacji celu strategicznego polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest koncentracja działań podmiotów publicznych w wybranych obszarach tematycznych i na wyodrębnionych terytoriach. w odniesieniu do diagnozy sytuacji, uwarunkowań oraz trendów rozwojowych sformułowano sześć wzajemnie powiązanych celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w horyzoncie roku 2030:

Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności;

Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;

Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;

Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa;

Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Koncepcja wskazuje, iż wzmocnienie ładu przestrzennego na poziomie zarządzania zasobem krajobrazów kulturowych i przyrodniczych będzie jednocześnie służyło wdrożeniu zapisów Konwencji Krajobrazowej Rady Europy. Podstawowymi formami ochrony krajobrazów powinny zostać formy dotychczas stosowane: parki krajobrazowe, pomniki historii, parki kulturowe oraz - dla obiektów rangi międzynarodowej - wpis na listę dziedzictwa kulturowego lub przyrodniczego UNESCO.

Stwierdzono, że promocja dziedzictwa kulturowego wpłynęła na wzrost rozpoznawalności i atrakcyjność polskiej przestrzeni. Dbałość o spuściznę kultury dawnych mieszkańców ziem polskich i wspieranie zachowanych tradycji lokalnych sprzyjają rozwojowi turystyki i wspomagają proces identyfikacji tożsamości kulturowej migrantów. Krajobraz ważny dla historii kultury jest chroniony na równi z krajobrazami charakterystycznymi dla regionów geograficzno - przyrodniczych w zintegrowanej z siecią przyrodniczą rozwiniętej sieci parków kulturowych i pomników historii.

4.2.RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z PLANAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE SZCZEBŁA WOJEWÓDZKIEGO.

1. Strategia Rozwoju Województwa Kujawsko - Pomorskiego do 2030 - Strategia Przyspieszenia 2030+ (założenia). Załącznik do uchwały nr XLI/693/13 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 21 października 2013 r.

2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko - Pomorskiego na lata 2004 - 2020 (uchwała nr XI/135/03 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 26 czerwca 2003 r.).

3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko Pomorskiego na lata 2021 - 2024 (uchwała nr XXXI/451/21 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 26 kwietnia 2021 r)

1. Założenia wynikające ze Strategii Rozwoju Województwa Kujawsko – Pomorskiego do 2030 roku.

Obecnie obowiązująca Strategia Rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego została przyjęta uchwałą nr XLI/693/13 przez Sejmik Województwa Kujawsko- Pomorskiego dnia 21 października 2013 r.

Misja rozwoju województwa zapisana w treści dokumentu brzmi „Kujawsko - pomorskie człowiek - rodzina, społeczeństwo”. Aby to osiągnąć strategia wyznacza priorytety i cele działań.

Dla gminy istotne są zapisy priorytetu Modernizacja przestrzeni miast i wsi, w ramach którego znajduje się cel Obszary wiejskie (których integralną częścią są także lokalne ośrodki rozwoju – małe miasta i wiejskie siedziby gmin) – o zróżnicowanym charakterze funkcjonalnym, cechujące się licznymi problemami gospodarczymi i często wymagające aktywizacji społeczno-gospodarczej. Głównym kierunkiem interwencji jest stymulowanie rozwoju społecznego (kluczowa rola usług publicznych szczególnie dla kształtowania właściwych postaw społecznych) oraz lokalnych rynków pracy. Ten poziom polityki terytorialnej w rejonach tradycyjnego rolnictwa ma decydujące znaczenie dla aktywizacji mieszkańców wiejskich, jest także odpowiedzialny za lokalne aspekty rozwoju społecznego i gospodarczego. W ramach celu znajduje się cel strategiczny Tożsamość i dziedzictwo, związany ściśle z dziedzictwem kulturowym i historycznym regionu.

W ramach celu zamierza się podjąć działania na rzecz opracowania i realizacji założeń polityki kulturalnej województwa (co pozwoli na pełną koordynację działalności wszystkich podmiotów funkcjonujących w kulturze) oraz edukacji kulturalnej społeczeństwa (zarówno w edukacji formalnej – na wszystkich poziomach kształcenia, jak i w edukacji nieformalnej). Są to zagadnienia realizujące także cele rozwoju społecznego – istotne dla szeroko rozumianego rozwoju społecznego. Nie wyklucza się, że polityka kulturalna zostanie w przyszłości objęta wojewódzkim programem rozwoju.

Dziedzictwo regionu, świadczące o tym jacy jesteśmy, wymaga zachowania (m.in. tradycyjnej kultury wiejskiej, ginących zawodów, cudów architektury, przyrody, powstających drobnych kolekcji, zbiorów muzealnych i skansenów), odpowiedniej ekspozycji, poprawy dostępności, a także prezentacji w atrakcyjnej dla różnych osób formie. Dopiero dzięki stworzeniu warunków do wzbudzania ciekawości posiadanymi dobrami, wartościami, oddziaływanie na wiele zmysłów, możliwe jest zrozumienie, budzi się właściwy szacunek, zainteresowanie, chęć pogłębiania wiedzy i czynne włączenie się w działania na rzecz zachowania i upowszechniania posiadanego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Wobec powyższego, niezbędna jest waloryzacja obiektów materialnych dziedzictwa kulturowego regionu oraz oszacowanie „wartości marketingowej” wojewódzkich zasobów przyrody i krajobrazu przyrodniczo-kulturowego, koniecznych także dla budowy marki województwa. Poza tym wspierane będą w szczególności przedsięwzięcia umożliwiające atrakcyjny, interaktywny, oryginalny, wielozmysłowy kontakt z dziedzictwem regionu. Powyższe zapisy realizowane będą w ramach następujących kierunków działań:

1. Budowa tożsamości regionalnej województwa .
2. Zachowanie oraz promocja dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego regionu.
3. Wsparcie działań ratowniczych tradycyjnej kultury wiejskiej, ginących zawodów, cudów architektury, przyrody, powstających drobnych kolekcji, zbiorów muzealnych i skansenów, będących częścią środowiska kulturowego województwa.
- 4 . Rozwój oferty kulturalnej o znaczeniu regionalnym, krajowym i międzynarodowym
5. Promocja marki województwa.

Cele przedstawione w niniejszym Programie są zgodne z kierunkami rozwoju województwa, co może przyczynić się do ich dokładniejszej realizacji.

2. Założenia wynikające z Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko – Pomorskiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko – Pomorskiego na lata 2004-2019 przyjęty uchwałą Sejmiku Województwa Kujawsko – Pomorskiego obowiązuje do dzisiaj; obecnie trwają prace nad sporządzeniem nowego planu - Uchwała nr XXIX/418/21 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 8 lutego 2021 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa Kujawsko - Pomorskiego wyznacza cele polityki przestrzennej, zasady ich realizacji i zakłada kierunki działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Przyjęto w planie ogólne zasady kompleksowych działań ochrony i rewaloryzacji zabytków, a także promowanie regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa Kujawsko – Pomorskiego obejmuje:

1. Uwarunkowania środowiska kulturowego.

Województwo charakteryzuje się znacznym bogactwem materialnego dziedzictwa kulturowego. Wśród obiektów pozostających pod ochroną konserwatorską znajdują się:

a.obiekty budownictwa i architektury, w tym obiekty zabudowy mieszkalnej, sakralnej, budownictwa obronnego, użyteczności publicznej i zabudowy przemysłowej,

b.cmentarze,

c.zabytkową zielen,

d.zabytki archeologiczne.

2. Obszary w obrębie województwa specyficzne kulturowo:

a.obszary historycznej Ziemi Chełmińskiej (np. Toruń, Chełmno, Chełmża, Brodnica, Grudziądz),

b.obszary związane z dziedzictwem Piastów architektury romańskiej (np. Biskupin,

c.Mogilno, Kruszwica, Strzelno),

d.obszar Pałuk i Kujaw,

e.obszar dawnego osadnictwa holenderskiego w dolinie Wisły (np. Chrystkowo, Nieszawka, Sosnowka),

f.pozostałe obszary (np. Doliny Drwęcy, Osy, Wisły).

Podstawowy elementem struktury osadniczej i gospodarczej województwa jest aglomeracja tworzona przez Bydgoszcz i Toruń ze względu na fakt, że koncentruje ona znaczącą część ogółu mieszkańców, potencjału gospodarczego i społecznego oraz zagospodarowania w zakresie infrastruktury technicznej i komunikacyjnej. Do obszaru aglomeracji należy 27 gmin, w tym też Gmina Dragacz.

3. Walory przyrodniczo – turystyczne.

Potencjał rozwojowy województwa Kujawsko – Pomorskiego to zarówno atrakcyjność zasobów środowiska naturalnego jak i bogactwo środowiska kulturalnego.

Mimo że większość terenów jest już w znacznym stopniu zainwestowana i użytkowana, to istnieją jeszcze potencjalne obszary rozwoju turystycznego.

W oparciu o waloryzację walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych wyróżniono najatrakcyjniejsze obszary, a wśród nich jest także rzeka Brda z dopływami i Zalew Koronowski.

3. Założenia wynikające z Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko - Pomorskiego na lata 2021– 2024

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2021- 2024 przyjęto uchwałą nr XXXI/451/21 przez Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego dnia 26 kwietnia 2021 r.

Dokument przedstawia szereg celów i kierunków działania w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa kujawsko - pomorskiego. Zapisy te są w dużej mierze zgodne z kierunkami zawartymi w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Dragacz. W ramach celów do realizacji wyznaczono następujące działania:

Program opieki nad zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2021-2024 jest najważniejszym dokumentem przedstawiającym dziedzictwo kulturowe, które wymaga konsekwentnych i spójnych oraz długofalowych działań. Tylko dzięki wspólnemu i aktywnemu uczestnictwu w podejmowaniu działań jest możliwe zachowanie wyjątkowych cech i walorów województwa. W Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce przygotowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa zostały wskazane problemy i zjawiska kluczowe dla stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru:

a.brak spójności w dokumentach tworzących uwarunkowania prawne i programowe na poszczególnych poziomach zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego, w tym krajobrazem;

- b. brak pełnego i kompletnego rozpoznania wartości zachowanego zasobu dziedzictwa materialnego i sposobu ich finansowania;
- c. postępująca degradacja historycznych układów przestrzennych z braku regulacji stanu prawnego obiektów zabytkowych;
- d. wady i uchybienia prawne w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków;
- e. brak jednolitej interpretacji obowiązujących przepisów prawnych;
- f. brak kompleksowych standardów i zasad w postępowaniu konserwatorskim;
- g. brak ochrony różnorodności kulturowej regionu, a także wspierania i rozwoju tych obszarów;
- h. niedostateczne zagospodarowanie i wykorzystanie na cele użytkowe zasobu dziedzictwa, w tym przemysłowego, z poszanowaniem i wyeksponowaniem jego wartości, poprzez rewaloryzację i rewitalizację, z uwzględnieniem likwidacji barier i ograniczeń w dostępności oraz dostosowania oferty do potrzeb współczesnego społeczeństwa;
- i. niezadowalający stan zachowania i zabezpieczenia zabytków przed zagrożeniami;
- j. niska jakość przestrzeni publicznych w historycznych układach fortecznych;
- k. niewystarczający standard infrastruktury kultury i poziom współpracy;
- l. zbyt niskie wykorzystanie atutów dziedzictwa niematerialnego do kreowania marki województwa;
- m. brak współpracy pomiędzy podmiotami działającymi na rynku zajmującymi się dziedzictwem materialnym niematerialnym województwa;
- n. niski poziom kształtowania postaw.

Nowe cele programu mają przyczynić się do rozwiązania powyższych problemów. Uwzględniają cele wskazane w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz innych dokumentach regulujących ochronę i opiekę nad zabytkami w Polsce. Są one skorelowane i wzajemnie się wypełniają. W Programie cele główne, a także operacyjne odwołują się do celów określonych w Strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do 2030 – Strategia Przyspieszenia 2030+.

Cel główny: Zdrowe, aktywne i zamożne społeczeństwo

1. Cel operacyjny: Kultura, sztuka i dziedzictwo narodowe

1.1. Kierunek działań: Popularyzacja wiedzy o znaczeniu i konieczności ochrony

1.2. Kierunek działań: Edukacja

1.3. Kierunek działań: Promocja

1.4. Kierunek działań: Dokumentacja i popularyzacja

Walory dziedzictwa kulturowego to jeden z ważniejszych czynników rozwoju gospodarczego, a szczególnie w obszarze turystyki kulturowej. Wskazane kierunki działań mają na celu podkreślenie, iż dziedzictwo kulturowe, zarówno materialne jak i niematerialne można wykorzystać do kreowania usług i produktów dotyczących rozwoju oferty spędzania czasu wolnego, wspierania inicjatyw związanych z dziedzictwem materialnym i niematerialnym, w tym wspierania tradycyjnych form działalności gospodarczej czy adaptacji obiektów do nowych funkcji związanych z poszerzeniem oferty kulturowej czy turystycznej.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko

2. Cel operacyjny: Przestrzeń kulturowa

2.1. Kierunek działań: Ochrona

2.2. Kierunek działań: Prace konserwatorskie i restauratorskie

2.3. Kierunek działań: Dokumentacja i badania

Przestrzeń kulturową należy rozumieć jako wszelkie działania podejmowane w celu poprawy stanu zachowania regionalnego dziedzictwa kulturowego. Stan zachowania dziedzictwa kulturowego ma

bezpośredni wpływ na jakość życia mieszkańców, a jednocześnie kształtuje pewien indywidualny kontekst rozwojowy. Dziedzictwo kulturowe województwa kujawsko-pomorskiego to jedna z najmocniejszych stron województwa. W oparciu o nią należy budować tożsamość lokalną i regionalną. Nadaje swoisty charakter województwa, a tym samym decyduje o jego konkurencyjności. Świadomość wspólnej tożsamości przyczynia się do tworzenia więzi międzyludzkich, które ułatwiają interakcje oraz współdziałanie. Wszelkie podejmowane działania nie mogą ograniczać się do pojedynczych obiektów zabytkowych, ponieważ województwo charakteryzuje się różnorodnością. Należy wskazywać najlepsze i wzorcowe działania oraz promować je.

Cel główny: Zdrowe, aktywne i zamożne społeczeństwo

1. Cel operacyjny: Kultura, sztuka i dziedzictwo narodowe

Kierunki działań. Przykładowe działania:

Popularyzacja wiedzy o znaczeniu i konieczności ochrony

a. wspieranie organizacji konkursów dla dzieci i młodzieży z zakresu ochrony dóbr kultury

b. wspieranie działań w oparciu o istniejące mechanizmy (m. in. stypendia, granty, otwarte konkursy ofert w ramach pożytku publicznego), popularyzatorskich, edukacyjnych i naukowych, związanych z opieką i ochroną dziedzictwa kulturowego,

c. wspieranie działań podnoszących świadomość społeczną w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym organizowanych w ramach wojewódzkich obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa,

d. wspieranie działań służących propagowaniu dziedzictwa kulturowego regionu poprzez środki przekazu elektronicznego i środków masowego przekazu.

1.1. Edukacja

a. kontynuowanie działań, zapoczątkowanych w latach poprzednich, związanych z konkursami

b. wiedzy o regionie i zabytkach regionu;

c. generowanie współpracy różnych podmiotów do tworzenia interdyscyplinarnego zaplecza działań edukacyjnych;

d. wsparcie przy organizacji prelekcji, spotkań, publikacji związanych z ukazaniem możliwości rozwoju małego biznesu, wraz z rozwojem infrastruktury, w powiązaniu z obszarami o walorach kulturowych – miejsca noclegowe, mała gastronomia, wypożyczalnie sprzętu turystycznego, usługi przewodników itp.;

e. upowszechnianie informacji na temat dostępnych stypendiów, grantów i innych form wsparcia związanych z opieką, ochroną, edukacją i popularyzacją dziedzictwa kulturowego regionu;

f. wspomaganie organizacji szkoleń i wykładów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego;

g. nagradzanie działań przyczyniających się do zachowania bądź przywracania historycznych wartości zasobów dziedzictwa kulturowego województwa;

h. wspieranie działań edukacyjnych w zakresie znaczenia, wartości i ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury województwa;

i. wspomaganie działań w obszarze digitalizacji najcenniejszych zasobów folkloru słownego i ich udostępnianie;

j. wspieranie konkursów związanych z kulturą niematerialną regionu.

1.2. Promocja

a. kontynuacja działań Samorządu Województwa w zakresie imprez i wydarzeń promujących dziedzictwo kulturowe regionu;

b. wspomaganie przedsięwzięć promujących najcenniejsze dla województwa obiekty o wartościach kulturowych, istniejące szlaki kulturowe czy markowe produkty turystyczne związane z dziedzictwem kulturowym;

c. współpraca przy tworzeniu publikacji promujących dziedzictwo kulturowe województwa;

- d. wspieranie mechanizmów umożliwiających działania związane z promocją lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez wydarzenia i imprezy kulturalne, formy widowiskowe i rekonstrukcyjne; popularyzacja obiektów o statusie pomnika historii;
- e. popularyzacja powołanych parków kulturowych;
- f. wręczenie Medali Hereditas Saeculorum oraz rozstrzygnięcie konkursu Musejon – Kujawsko-Pomorskie Muzealne Wydarzenie Roku.

1.4. Dokumentacja i popularyzacja

a. wspieranie badań i tworzenie dokumentacji dotyczącej zjawisk z zakresu dziedzictwa, w tym dziedzictwa niematerialnego, w szczególności tradycyjnych zwyczajów ludowych, regionalnej muzyki i tańca oraz folkloru słownego.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko

2. Cel operacyjny: Przestrzeń kulturowa.

Kierunki działań. Przykładowe działania:

2.1. Ochrona ustawowa.

- a. wspieranie działań samorządów lokalnych zmierzających do nadania kolejnym obiektom statusu pomnika historii;
- b. wspieranie prac zmierzających do powoływania nowych parków kulturowych;
- c. wspieranie inicjatyw zmierzających do wprowadzania zabytków ruchomych na Listę Skarbów Dziedzictwa
- d. wspieranie działań zmierzających do poszerzania listy obiektów, wpisanych do rejestru zabytków;
- e. propagowanie i wspieranie prac przy aktualizacji i uzupełnianiu wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków

2.2. Prace konserwatorskie i restauratorskie:

- a. kontynuacja współfinansowania prac konserwatorsko-restauratorskich i ratunkowych przy obiektach nieruchomych i ruchomych, wpisanych do rejestru zabytków oraz doskonalenie zasad przyznawania dotacji;
- b. kontynuacja rozpoczętych prac remontowych, konserwatorskich i adaptacyjnych obiektów zabytkowych, będących własnością Samorządu Województwa;
- c. kontynuacja wsparcia nowych inicjatyw zmierzających do ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego oraz rozwój infrastruktury obiektów istniejących;
- d. wspomaganie działań konserwatorsko-restauratorskich przy zabytkowych układach urbanistycznych i ruralistycznych

2.3. Dokumentacja i badania

Współfinansowanie prac badawczych i dokumentacyjnych obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków jako integralnej części procesów konserwatorskich, z uwzględnieniem faktu, iż działania na poziomie dokumentacyjnym poprzedzają proces prac konserwatorskich i budowlanych, stanowią niejednokrotnie poważne obciążenie finansowe dla beneficjenta. W przypadku badań archeologicznych dokumentacja stanowi jedyną formę ochrony stanowisk, które po eksploracji przestają istnieć fizycznie.

4.3 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z OPRACOWANIAM WYKONANYMI NA POZIOMIE POWIATU

1. Powiatowy program Opieki nad Zabytkami na lata 2021-2024 zatwierdzona uchwała nr XXIX/189/21 Rady Powiatu Świeckiego dnia 24 lutego 2021 r.

Założenia wynikające z Programu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Świeckiego na lata 2021-2024 oraz gminnych programów opieki nad zabytkami z terenu Powiatu Świeckiego

Strategicznym celem Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Świeckiego na lata 2021-2024 jest zachowanie dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie powiatu, które służyć powinno budowaniu

i utrwalaniu poczucia tożsamości lokalnej społeczności, utrzymaniu ładu przestrzennego, rozwojowi turystyki oraz rozwojowi społeczno-gospodarczemu. Aby go osiągnąć należy podjąć działania priorytetowe, zapoczątkowując proces realizowany przez wiele lat, w konsekwencji których zabytki będą otaczane coraz lepszą opieką. W miarę postępów, działania winny być poddawane systematycznej weryfikacji, co pozwoli na realne dopasowanie do aktualnych możliwości finansowych i potrzeb właścicieli. Starostwo Powiatowe i Powiat Świecki ze względu na ustawowy obowiązek ochrony wartości społecznie istotnych, posiada instrumenty prawne umożliwiające budowanie i ugruntowanie świadomości społecznej względem ochrony i opieki nad lokalnym dziedzictwem kulturowym. Powyższą politykę określa Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Świeckiego na lata 2021-2024, dla realizacji którego priorytetowe jest osiągnięcie celów określonych w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami. Na potrzeby Programu określone zostały trzy podstawowe priorytety, które poprzez wytyczone w ich ramach kierunki działań oraz wskazane do realizacji zadania, w całości wypełniają ustawowe cele dla opracowywania powiatowych programów opieki nad zabytkami.

- Priorytet I. Zarządzanie dziedzictwem kulturowym powiatu
- Priorytet II. Ochrona krajobrazu kulturowego
- Priorytet III. Promocja i edukacja oraz dokumentacja dziedzictwa kulturowego powiatu.

Na dzień sporządzania niniejszego opracowania spośród wszystkich gmin wchodzących w skład Powiatu Świeckiego, opracowano gminne programy opieki nad zabytkami dla gmin - Bukowiec, Dragacz, Jeżewo, Pruszcz i Warlubie.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami programowymi wyznaczającymi kierunki polityki Gminy Dragacz.

Analiza dokumentów programowych.

Program opieki nad zabytkami oparty jest i zbieżny z dokumentami o charakterze strategicznym i opracowaniami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy, takimi jak:

1. Strategia Rozwoju Gminy Dragacz na lata 2014-2020 (nowe w opracowaniu)
2. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dragacz

1. **Strategia Rozwoju Gminy Dragacz na lata 2014-2020** opracowana została celem wyznaczenia ogólnych kierunków działań gminy do 2020 r.

Strategia ustala cele rozwojowe gminy Dragacz perspektywie najbliższych lat. Realizacja strategii rozwoju gminy to efektywne i racjonalne zarządzanie jej zasobami i potencjałami poprzez spójną koncepcję rozwoju we wszystkich najważniejszych dziedzinach. Ze względu na atrakcyjne zasoby przyrodnicze, gmina Dragacz będzie podlegała w ciągu najbliższych kilkunastu lat dynamicznym zmianom, które zadecydują o jej nowym obliczu.

Gmina wiejska Dragacz leży w województwie kujawsko-pomorskim, w powiecie świeckim. W latach 1975-1998 gmina położona była w województwie bydgoskim. Siedzibą gminy jest Dragacz. Według danych z roku 2005 gmina Dragacz ma obszar 111,14 km² i stanowi 7,55% powierzchni powiatu

Gmina w całości leży na terenie Nadwiślańskiego Parku Krajobrazowego, ochroną rezerwatową został objęty obszar rynny jeziora Fletnowskiego, gdzie utworzono rezerwat przyrody Jezioro Fletnowskie o powierzchni 25 ha. Wschodnia część gminy jest położona na terenie obszaru Natura 2000 Dolina Dolnej Wisły. Graniczy z następującymi gminami: Chełmno, Grudziądz, Jeżewo, Nowe, Świecie, Warlubie.

W skład gminy wchodzi 12 sołectw, są to: Bratwin, Dolna Grupa, Dragacz, Fletnowo, Grupa, Grupa-Osiedle, Michale, Mniszek, Wielki Lubień, Wielkie Stwolno, Wielkie Zajączkowo. Pozostałe miejscowości: Mniszek (leśniczówka), Nowe Marzy, Polskie Stwolno, Stare Marzy, Wiąskie Piaski.

Czynnikami rozwoju Gminy są zasoby przyrodniczo-krajobrazowe. Na terenie gminy ochronie podlegają:

- a. tereny leżące w granicach Nadwiślańskiego Parku Krajobrazowego,
- b. obszary Specjalnej Ochrony Natura 2000,
- c. tereny leżące w granicach Rezerwatu Przyrody „Jezioro Fletnowskie”,

- d. użytki ekologiczne,
- e. pomniki przyrody,
- f. lasy zaliczone do kategorii ochronnych,
- g. grunty organiczne,
- h. grunty najwyższych klas
- i. wody powierzchniowe.

Struktura przyrodnicza obszaru gminy; zasoby przyrodnicze i krajobrazowe, ich ochrona prawna.

System przyrodniczy w obrębie gminy Dragacz tworzą: geomorfologiczny Rezerwat Przyrody „Jezioro Fletnowskie”, Zespół Parków Krajobrazowych nad Dolną Wisłą (do lipca 2018 r nazywany - Zespół Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego, utworzony Zarządzeniem z dn. 21.05. 2003 r., Wojewody Kujawsko-Pomorskiego), Wschodni Obszar Chronionego Krajobrazu Borów Tucholskich, a także indywidualne formy ochrony przyrody w postaci pomników przyrody ożywionej i nieożywionej oraz użytków ekologicznych. Łącznie prawną formą ochrony przyrody objęto prawie całą powierzchnię gminy za wyjątkiem dwóch wyłączonych fragmentów w rejonie Górnej Grupy, a także okolice Fletnowa. Zespół Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego stanowi korytarz ekologiczny o znaczeniu międzynarodowym, a Wschodni Obszar Chronionego Krajobrazu Borów Tucholskich (w gminie zajmuje obszar 3090,0 ha) to obszar węzłowy również o randze międzynarodowej. Korytarz ekologiczny doliny Wisły jest siedliskiem wielu rzadkich, ginących lub zagrożonych wyginięciem gatunków fauny, m.in. ptaków. Stanowi naturalną strukturę przyrodniczą, która umożliwia swobodne przemieszczanie się roślin i zwierząt pomiędzy poszczególnymi typami środowisk. Powyższe znalazło wyraz w objęciu części terenu gminy Dragacz w granicach NATURA 2000. Położony w obrębie parku krajobrazowego geomorfologiczny rezerwat przyrody „Jezioro Fletnowskie” odznacza się najwyższym reżimem ochronnym na terenie gminy i ma na celu zachowanie unikalnej pod względem geomorfologicznym rynną Jeziora Fletnowskiego.. Pozostały system przyrodniczy gminy tworzą wspomniane już na początku indywidualne formy ochrony przyrody jak pomniki przyrody /11 ożywionych - pojedyncze drzewa, grupy drzew, aleje oraz nieożywionych - gład narzutowy/ i użytki ekologiczne /9 szt. w rejestrze o pow.15,3 ha/. Znaczącą (7710,0 ha - 69,4%) powierzchnię gminy Dragacz zajmuje Zespół Parków Krajobrazowych nad Dolną Wisłą. Park ciągnie się wzdłuż Wisły na długości 100 km i zajmuje powierzchnię 55,6 tysięcy ha. Jest więc drugim co do wielkości parkiem krajobrazowym w województwie kujawsko-pomorskim. Dno doliny zajmują żyzne pola uprawne, które powstały na terenach zalewowych. Pierwsi hydrotechnicy tych ziem to mennonici, którzy osiedlili się tutaj około XVII wieku. Oni to stworzyli kulturę uprawy gleb na madach wiślanych, zakładania sadów, hodowli bydła i budowy charakterystycznych zagród, przygotowanych na okresowe zalewy wodami Wisły. System funkcjonujących do dzisiaj kanałów odwodniających, przecinających rozległe tereny użytków zielonych przypomina krajobrazy holenderskie.

Na potrzeby Strategii przeprowadzono bilans **słabych i mocnych stron, szans i zagrożeń rozwoju gminy**. Bogatą historię gminy, liczne zabytki kultury materialnej i położenie krajobrazowe oraz potencjał z tego wynikający uznano za silne strony Gminy Dragacz. W oparciu o zasoby materialnego dziedzictwa kulturowego określono rozwój turystyki, który stanowić ma o szansach rozwoju.

Do głównych zadań strategicznych włączono:

- a. ochronę środowiska kulturowego i naturalnego,
- b. wzbogacenie atrakcyjności turystycznej gminy Dragacz poprzez wykorzystanie walorów historyczno-zabytkowych i krajobrazowych w gminie oraz poprawę jej wizerunku,
- c. nasylenie wiejskich obszarów gminy formami turystyki aktywnej, poprzez wykorzystanie istniejących zabytków i walorów przyrodniczych oraz rozbudowę infrastruktury turystycznej,
- d. kontynuacja i rozpoczęcie odbudowy, remontów i rewitalizacji obiektów zabytkowych,
- e. zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne terenów, stworzenie infrastruktury dla turystyki oraz bazy wypadowej dla okolicznych mieszkańców,
- f. prowadzenie działań mających na celu poprawę estetyki wsi.

Strategia Rozwoju Gminy Dragacz przewiduje ponadto:

1. Podtrzymywanie historycznej i patriotycznej świadomości mieszkańców gminy,
2. Wspieranie działalności zespołów i kół ludowych,
3. Współpracę z sąsiednimi gminami w dziedzinie kultury i turystyki.

Określono ponadto działania niezbędne dla podniesienia dostępności do zasobów dziedzictwa kulturowego:

1. udostępnianie obiektów atrakcyjnych historycznie i turystycznie,
2. rozbudowę Punktów Informacji Turystycznej,
3. zorganizowanie wystaw archeologicznych i historycznych promujących gminę.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami wpisuje się ponadto w cele szczegółowe Strategii, w tym „Wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych gminy dla rozwoju turystyki i agroturystyki”.

Ponadto Program współgra także z „Programem ochrony środowiska dla gminy Dragacz na lata 2021-2025 z perspektywą na lata 2026-2029”.

2. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dragacz (aktualnie obowiązujące)

Uchwała Nr XL/415/23 z dnia 14 lutego 2023 r. Rady Gminy Dragacz.

Główne cele, zasady i zadania polityki przestrzennej, jak również instrumenty jej realizacji, wobec środowiska kulturowego, wyznaczone zostały w obowiązującym Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dragacz zostało opracowane na podstawie: - art. 18 ust. 2 pkt 5 Ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2023 roku, poz. 40 z późn. zm.), - art. 9 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2023r. poz. 977)

Uchwała Nr XL/415/23 Rady Gminy Dragacz z dnia 14 lutego 2023 r. stanowi o sprawie przystąpienia do sporządzenia zmian Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy Dragacz.

W Studium dokonano aktualizacji i określono kierunki zagospodarowania przestrzennego polegające na ustaleniu lokalnych zasad organizacji struktury przestrzennej gminy przy równoczesnym uwzględnieniu wymagań dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego, rozmieszczeniu infrastruktury technicznej i społecznej oraz uwzględnieniu podstawowych elementów sieci osadniczej. Ustalenia Studium zmierzały do optymalnego wykorzystania uwarunkowań przestrzennych gminy w celu osiągnięcia wyznaczonych kierunków jego rozwoju. Generalną zasadą kształtowania i zagospodarowania przestrzeni gminy są reguły określające rozwój zrównoważony. Pojęcie to określa rozwój przestrzenny, gospodarczy, społeczny i kulturowy, który harmonizuje z uwarunkowaniami przyrodniczymi ograniczając jednocześnie degradację przyrody i nie naruszając możliwości zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń.

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy:

1. Uwzględniono i wskazano tereny, jak i obiekty chronione na podstawie przepisów szczególnych, dotyczące: obiektów, zespołów i założeń ujętych w rejestrze zabytków oraz ujętych w ewidencji zabytków. Ustalono także zakres i zasady ochrony w/w obiektów.

2. Dokonano oceny zagrożeń wartości środowiska kulturowego.

3. Wskazano konieczność uporządkowania przestrzennego wielu miejscowości, wskazując jako zagrożenie, wprowadzanie nowej zabudowy do historycznej, bez zachowania zasad ochrony konserwatorskiej oraz brak remontów wielu obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy Dragacz.

W Studium wyznaczone zostały kierunki i zasady działania wobec zasobów kulturowych które gmina powinna przyjąć :

1. Bezwzględne przestrzeganie stref ochrony konserwatorskiej i wynikających z nich obowiązków ścisłej współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

2. Uzgadnianie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkich prac ziemnych w rejonie stref ochrony archeologicznej i stanowisk archeologicznych.

3. Wnioskowanie tworzenia nowych stref ochrony konserwatorskiej przy ścisłej współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

4. Utworzenie kompletnej ewidencji obiektów (architektury, zabytków techniki, krajobrazów komponowanych, obiektów archeologicznych).

5. Tworzenie długofalowych projektów zagospodarowania obszarów o dużych wartościach kulturowych.

6. Czynne wspieranie przez Urząd Gminy działań zmierzających do utrzymania lub przywrócenia jak najlepszego stanu terenom i obiektom o wysokiej wartości kulturowej lub zabytkowej wskazanym przez instytucje powołane do opieki na danym terenie.

7. Harmonijne wkomponowanie w krajobraz obiektów nowych (zwłaszcza związanych ze strefą gospodarczą i użyteczności publicznych), znacznie odbiegających od modelu zabudowy tradycyjnej.

8. Kontynuacja form zabudowy tradycyjnej w zabudowie współczesnej.

9. Unikanie zabudowy wielkogabarytowej w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów i zespołów zabytkowych.

10. Tworzenie neutralnych pasów zieleni (filtrów) wokół zespołów o szczególnej wartości w oparciu o wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej.

11. Zharmonizowanie tzw. małej architektury z istniejącymi formami zabudowy oraz prawidłowe wkomponowanie poszczególnych obiektów w obszary o dużych walorach krajobrazowo-kulturowych.

12. Przeciwdziałanie samowoli budowlanej, a zwłaszcza dotyczącej prac przy obiektach zabytkowych.

W Studium wyznaczono następujące strefy ochrony konserwatorskiej, proponowane do uwzględnienia przy opracowywaniu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego:

Strefa „**A**” – pełnej ochrony konserwatorskiej dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków:

Strefa „**B**” – ochrony konserwatorskiej struktur przestrzennych o wartościach kulturowych :

Strefa „**W**” – strefa ochrony archeologicznej obejmująca rozpoznane i potencjalne obszary występowania stanowisk archeologicznych.

Strefa „A” – strefa pełnej ochrony konserwatorskiej, obejmująca obszary szczególnie wartościowe, do bezwzględного zachowania.

Wytyczne konserwatorskie dla strefy „A”

1. zachowanie zasadniczych proporcji wysokościowych zabudowy kształtujących sylwetę zespołu miejskiego,

2. zachowanie rozplanowania ulic i placów z zachowaniem ich szerokości, przekroju, nawierzchni z utrzymaniem historycznych linii zabudowy oraz wysokości i proporcji budynków, geometrii dachów, materiałów wykończeniowych,

3. zachowanie historycznego podziału działek lub nawiązanie do dawnych podziałów,

4. zachowanie zabudowy historycznej, jej konserwacja i rewaloryzacja,

5. zachowanie, konserwacja i rewaloryzacja historycznej zieleni,

6. dostosowanie nowej zabudowy do historycznej, nawiązaniem form współczesnych do lokalnej, wartościowej tradycji architektonicznej,

7. dążenie do likwidacji obiektów dysharmonizujących.

Na obszarze strefy „A” wymagane jest:

a. uzgadnianie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkiej działalności inwestycyjnej, podziałów geodezyjnych, zmian sposobu użytkowania, prac ziemnych, remontów, modernizacji, adaptacji, uzupełnień zabudowy, zdobienia brył architektonicznych, wprowadzania małych form architektonicznych, wprowadzania elementów reklamy wizualnej,

b. prowadzenie - na koszt inwestora, badań archeologicznych wyprzedzających wszelką działalność budowlaną;

W ramach strefy „A” konserwator zabytków może warunkować swoją akceptację wymogiem wykonania dodatkowych badań, dokumentacji, analiz itp. Na koszt inwestora.

Strefa „B” – strefa ochrony konserwatorskiej, obejmująca obszar podlegający rygorom w zakresie utrzymania zasadniczych elementów istniejącej substancji o wartościach kulturowych oraz charakteru w skali nowej zabudowy. Strefa „B” jest równoznaczna ze strefą „OW” – obserwacji archeologicznej.

Wytyczne konserwatorskie dla strefy „B”

1. zachowanie historycznego układu ulic, linii zabudowy, proporcji i wysokości zabudowy,
2. zachowanie historycznego podziału działek,
3. zachowanie zabudowy historycznej, jej konserwacja i rewitalizacja,
4. zachowanie, konserwacja i rewitalizacja historycznej zieleni, parków i cmentarzy,
5. dostosowanie nowej zabudowy do historycznej,
6. usuwanie obiektów dysharmonizujących.

Na obszarze strefy „B” wymagane jest: Uzgadnianie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków: remontów, modernizacji, adaptacji, zmian sposobu użytkowania obiektów zabytkowych, uzupełnień zabudowy, wprowadzania małych form architektonicznych, wprowadzenia nowych inwestycji, prac ziemnych.

Strefa „W” – strefa ochrony archeologicznej obejmująca obszary występowania stanowisk archeologicznych rozpoznanych i potencjalnych.

Wytyczne konserwatorskie dla strefy „W”.

Na obszarze strefy dopuszcza się działalność inwestycyjną pod warunkiem przeprowadzenia wyprzedzających badań archeologicznych na koszt inwestora. Na obszarze strefy „W” wymagane jest:

- a. Wszelkie prace ziemne prowadzone w granicach strefy wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków
- b. Szczegółowy zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych określony zostaje na etapie uzgodnienia projektu budowlanego i wydania decyzji.
- c. Egzemplarz dokumentacji badań archeologicznych podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków.

Zgodnie z obowiązującymi ogólnie przepisami prawa wymaga się, aby każdy kto: przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, wójta gminy.

Na obszarze Gminy Dragacz większość obiektów zabytkowych znajdujących się w ewidencji zabytków objęta została strefami ochrony konserwatorskiej.

Obiekty zabytkowe, znajdujące się poza wyznaczonymi strefami, objęte są ochroną w ramach wpisu do gminnej ewidencji zabytków i podlegają następującym wytycznym;

1. wymagane jest uzgadnianie z WKZ prac remontowych, adaptacyjnych i rozbiórkowych;
2. wskazane jest dostosowanie nowej zabudowy, wprowadzanej na obszar działki, do istniejących budynków historycznych pod względem gabarytów, kompozycji bryły, elewacji, dachów.

Zgodnie z art.22 ust.4 i art.143 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Wójt Gminy prowadzi i uzupełnia gminną ewidencję zabytków.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami zgodny jest ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dragacz.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Dragacz.

Na dziedzictwo kulturowe gminy składa się : krajobraz kulturowy, układy ruralistyczne, dzieła architektury i budownictwa (obiekty sakralne, rezydencjonalne, budynki użyteczności publicznej, obiekty obronne) zabytki techniki, parki i ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, cmentarze oraz miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź upamiętniające działalność wybitnych osobistości oraz zabytki ruchome, zabytki w zbiorach muzealnych. zabytki archeologiczne i dziedzictwo niematerialne.

5.2.1. Zarys historii gminy Dragacz

Gmina wiejska Dragacz leży w północnej części województwa kujawsko-pomorskiego, w powiecie świeckim. Gminę Dragacz utworzono Uchwałą Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy nr XVIII/88/72 z dnia 6 grudnia 1972 roku. W latach 1975-1998 gmina położona była w województwie bydgoskim. Siedzibą gminy jest Dragacz. Gmina Dragacz ma obszar 111,14 km² i stanowi 7,55% powierzchni powiatu świeckiego. Graniczy z następującymi gminami: Chełmno, Grudziądz, Jeżewo, Nowe, Świecie, Warlubie. W skład gminy wchodzi 12 sołectw obejmujących 17 miejscowości. Są to następujące sołectwa:

1. Bratwin
2. Dolna Grupa
3. Dragacz
4. Fletnowo
5. Górna Grupa
6. Grupa
7. Grupa- Osiedle
8. Michale
9. Mniszek
10. Wielki Lubień
11. Wielkie Stwolno
12. Wielkie Zajączkowo

Pozostałe miejscowości to : Mniszek (leśniczówka), Nowe Marzy, Polskie Stwolno, Stare Marzy, Wiąskie Piaski.

Gmina Dragacz zlokalizowana jest na terenie Zespołu Parków Krajobrazowych nad Dolną Wisłą i Wschodniego Obszaru Chronionego Krajobrazu Borów Tucholskich, ochroną rezerwatową został objęty obszar rynny jeziora Fletnowskiego, gdzie utworzono Rezerwat Przyrody Jezioro Fletnowskie o powierzchni 25 ha. Wschodnia część gminy jest położona na terenie obszaru Natura 2000 Dolina Dolnej Wisły.

Pod względem podziału fizyczno-geograficznego gmina należy do makroregionu Doliny Dolnej Wisły, obejmującego swym zasięgiem Kotlinę Grudziądzką, północno-zachodni fragment znajduje się w obrębie Borów Tucholskich wchodzących w skład makroregionu Pojezierza Południowo-Pomorskiego. Na terenie gminy spotyka się fragmenty wysoczyzny morenowej w postaci odosobnionych płatów zbudowanych z gliny lub piasków gliniastych. Świadczą one o dawnej ciągłości wysoczyzny. W obrębie opracowania reprezentowane są przez tzw „Kępę Górnej Grupy” wznoszącą się na wysokość 77,3 m n.p.m, odosobnione płaty w rejonie Starych Marz i na wschód od miejscowości Rulewo. W części północnej gminy występuje rynna subglacialna wypełniona wodami jeziora Fletnowskiego.

Dobrze rozwinięta infrastruktura komunikacyjna oraz istniejące walory krajobrazowe decydują o atrakcyjności gminy, a także wyznaczają kierunki jej rozwoju. Zróżnicowanie terenu pod względem geomorfologicznym, krajobrazowym i przyrodniczym sprawia, że gmina Dragacz jest jedną z atrakcyjniejszych gmin w województwie. Według Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko-Pomorskiego gmina leży w centralnej strefie struktury funkcjonalno-przestrzennej województwa. Jest to obszar najwyższej aktywności społeczno - gospodarczej w pobliżu dużych aglomeracji miejskich, w tym przypadku aglomeracji miasta Grudziądz.

O jej znaczeniu decydują: stopień koncentracji potencjału ludzkiego i gospodarczego, atrakcyjność warunków życia i inwestowania oraz dobra dostępność komunikacyjna.

Ten obszar wysokiej aktywności społecznej i gospodarczej, rozwoju procesów urbanistycznych, koncentracji infrastruktury technicznej obejmuje również znaczący fragment regionalnego systemu ekologicznego. Gmina Dragacz posiada dobrą łączność komunikacyjną, leży na trasie drogowej Bydgoszcz - Gdańsk, a także Bydgoszcz - Grudziądz i kolejowej Chojnice - Grudziądz.

W X w. ziemia świecka znajdowała się pod panowaniem Bolesława Chrobrego. Po jego śmierci stała się siedzibą książąt pomorskich. W 1309 r. całe Pomorze Nadwiślańskie, na 150 lat zagarnął Zakon Krzyżacki. Pierwsze wzmianki dotyczące Dragacza, pochodzą z XIII wieku, kiedy to tereny te należały do Kasztelanii Świeckiej. W tym okresie wsie należały do dóbr rycerskich np. : Lubień do rycerza Nasława, o czym mówi akt nadania z 1246 r. oraz Bratwin, którego prawnym właścicielem był Dziwan dzięki aktowi nadanemu w 1307 roku. W latach 1309-1466 ziemię gminy w okresie panowania Krzyżaków podzielone zostało pomiędzy komturstwa: świeckie, grudziądzkie i pokrzywińskie. Do komturstwa świeckiego należały wsie: Stwolno, Bratwin, Michale. Marzy i Grupa należały do okręgu nowskiego, wójtostwa tczewskiego. Michale Północne i Lubień należały do komturstwa grudziądzkiego, Mątawy i Zajączkowo do komturstwa pokrzywińskiego, a po roku 1416 do wójtostwa rogozińskiego. Wszystkie one należały do jednostek administracji krzyżackiej południowego regionu Pomorza Gdańskiego. W 1454 r. powstały Prusy Królewskie, w skład których wchodziło terytorium zajmowane wcześniej przez Krzyżaków, między innymi tereny dzisiejszej wsi Dragacz. W 1466 r. na mocy Traktatu Toruńskiego do Polski powróciło Pomorze, Ziemia Chełmińska, Świecie, Nowe oraz Dragacz.

W 1592 r. na tereny gminy przybyli osadnicy holenderscy tzw. mennonicy (chrześcijańskie wyznanie protestanckie o charakterze ewangelikalnym), którzy byli prześladowani w swoim kraju ze względów religijnych. To oni przenieśli na te tereny m. in. holenderski sposób zagospodarowania i odwadniania gruntów.

Otrzymali oni dokument lokacyjny od kasztelana gnieźnieńskiego Jana Zborowskiego i dzięki temu założyli nowoczesną wieś Tragorz (pierwotna nazwa Dragacza), w której budowali wały chroniące okolice od Wisły, stawiali tamy oraz efektywnie uprawiali ziemię dzięki holenderskiemu systemowi nawadniania. Powstawały wówczas też okazałe, otoczone ogrodami, drewniane domy, połączone z liczną zabudową gospodarczą z wielkimi stajniami, stodołami i spichlerzami. Druga faza osadnictwa przypadła na okres po wojnach siedemnastowiecznych. Zachęcała ku temu dziedziczna dzierżawa nazywana Emfituezą. W tym okresie osadnictwo nabrało nowego znaczenia. Nie oznaczało już tylko ludności mennonickiej, ale również polskiej i niemieckiej, nadano temu nazwę osadnictwa „holenderskiego”. W inwentarzu starostwa grudziądzkiego z 1603 r. Dragacz figuruje jako wieś królewska o powierzchni ok. 29 włók ziemi (1 włók = ok. 25ha), z własnym samorządem i sołtysiem. Warto dodać, że do dnia dzisiejszego zachowało się około 50 zabudowań charakterystycznych dla osadnictwa holenderskiego.

W 1772 r. Prusy Królewskie włączone zostały do monarchii Pruskiej Fryderyka II Wielkiego. Poprzez rozbiór nastąpił nowy podział administracyjny, a wiele wsi przeszło w ręce prywatne. Po odzyskaniu niepodległości w roku 1918 tereny Prusów, w tym i tereny na zachód od Grudziądza, zostały ponownie włączone do Macierzy. Gmina Dragacz została utworzona w 1920 roku. W 1934 r. utraciła status gminy i została włączona do gminy Grupa z siedzibą w Dolnej Grupie, ponownie status gminy Dragacz uzyskał w 1972 roku.

Podczas II wojny światowej teren ten narażony był na szereg działań wojennych. 4 września 1939 roku we wsi Grupa doszło do długich walk między znajdującym się tu wojskiem niemieckim. Bitwy te toczyły się między innymi o tutejsze koszary wojskowe. Okres wojny odbił spore piętno na gminie, która nieodwracalnie straciła swój charakter. Większa część gospodarstw i mieszkań została zniszczona, a ludność mennonicka i niemiecka przesiedlona. Na ich miejsce sprowadzono dużą grupę repatriantów z za wschodnich granic Polski.

5.2.2 Krajobraz kulturowy.

Obszar gminy Dragacz z racji swego usytuowania i bogatej historii związanej z Państwem Krzyżackim, a potem silnie z obecnością i kulturą mennonitów posiada wiele cennych turystycznie miejsc i obiektów kultury materialnej.

Gmina posiada bogate zasoby dziedzictwa kulturowego i materialnego w postaci takich obiektów jak: układy ruralistyczne, obiekty sakralne, obiekty kultury materialnej oraz zieleń komponowaną, cmentarze, miejsca pamięci narodowej, ukształtowane na przestrzeni okresów historycznych.

Gmina Dragacz położona jest na terenie, na którym od XVI wieku do połowy XX w. zamieszkiwali mennonicy, którzy pozostawili po sobie szereg unikatowych domów w stylu holenderskim oraz sporą liczbę niewielkich cmentarzy. Charakterystycznym elementem domów są drewniane konstrukcje szkieletowe i liczna zabudowa gospodarcza. W zależności od położenia przybierała różne układy. Wyróżniono trzy zasadnicze ułożenia : zagroda zespolona liniowa zwana „Langhof” z częścią mieszkalną, oborą i stodołą w jednej linii, zagroda zespolona kątowna zwana „Winkelhof” w kształcie litery „L” i zagroda zespolona krzyżowa „Kreutzhof” w kształcie litery „T”.

Charakterystyczne są także układy przestrzenne i specyfika wsi w gminie. Spośród dawnych obszarów wiejskich, ukształtowanych w okresach historycznych część wsi charakteryzuje się zachowanym układem przestrzennym i zabudową o wartościach kulturowych i historycznych. Na historycznie ukształtowany układ przestrzenny wsi, podlegający ochronie składają się m. in. układ dróg, parcel, zabudowań, zieleni, ich wzajemne relacje funkcjonalno-przestrzenne i sposób ich zagospodarowania, powstałe w określonych warunków przyrodniczych, tworząc charakterystyczne dominanty krajobrazowe w przestrzeni.

Miejscowości – dane historyczne, charakterystyka układu przestrzennego

BRATWIN

Wieś. Jedna z najstarszych wsi na terenie gminy Dragacz. Przed 1294 r. własność rycerska, następnie zapisana cystersom z Pelplina. Po kilkunastu latach wieś przejęta przez Krzyżaków, którzy założyli tu folwark. Po zakończeniu wojny trzynastoletniej włączona do dóbr królewskich. Na gruntach folwarku utworzono gospodarstwa chłopskie. W latach 1596 i 1646 Bratwin wzmiankowany był kontraktem osadniczym na prawie holenderskim. W tym czasie znaczny napływ olędrów, w następnych latach ludności wyznania luterńskiego. Zachowany ogólny układ przestrzenny wsi lecz zabudowa mocno przekształcona przez zabudowania współczesne, bez nawiązania do zabudowy historycznej.

Zachowana zabudowa drewniana i murowana z 2 poł. XIX i pocz. XX w.: chałupa nr 38 (d. nr 29), zbudowana w 1859 r., drewniana, pierwotnie mieszkalna, po 1905 r. częściowo przekształcona na gospodę, po 1945 r. na mieszkania i warsztat (w rejestrze zabytków pod nr 330), chałupa nr 21 i 39 (w zagrodzie. d. stajnia, stodoła), szkoła (ob. dom 26), gospoda ob. dom 33; domy: nr 31, 41, spichlerz w zagrodzie nr 6 oraz cmentarz mennonicki, nieczynny, założony prawdopodobnie k. XVIII w.

DOLNA GRUPA

Wieś. Teren dzisiejszej wsi, w średniowieczu był częścią rycerskiej posiadłości, którą tworzyły obecne wsie Dolna Grupa, Grupa i Górna Grupa. W 1604 r. przybyli tu Holendrzy, uzyskując umowę na dzierżawę podmokłych terenów, otrzymali możliwość usypywania wałów i grobli, kopania rowów odwadniających. Ok. 1660 r. mennonicy założyli we wsi dom modlitwy, będący filią zboru w Mątawach. Dolna Grupa wzmiankowana jest kontraktami osadniczymi aż do 1789 roku. Z czasem po przejęciu tych ziem przez Prusy wielu mennonitów przeszło na luteranizm.

Obecnie historyczna zabudowa znacznie przekształcona przez współczesne przebudowy. Zachowała się rozproszona zabudowa mieszkalna i gospodarcza z. XIX i pocz. XX w.: chata nr 81 z 1826 r. i domy nr 35, 51, 85. Zachowane dwa cmentarze mennonickie, pierwszy położony w północnej części wsi, nieczynny, założony ok. 1850 r, najstarszy istniejący nagrobek z 1861 r. oraz drugi cmentarz, położony w płd. części wsi, z 2 poł. XIX wieku, nieczynny.

DRAGACZ

Wieś. Tereny dzisiejszej wsi stanowiły własność krzyżackich komturów z Grudziądza i długo nie były zasiedlone. Na przełomie XIV i XV w. zbudowano w tym rejonie wał przeciwpowodziowy. W 2 poł. XVI w. były własnością starostów Grudziądza lecz jeszcze stanowiły jedynie pastwiska określane „Tragosz”. Dopiero nowi osadnicy przybyli z Holandii zmienili sytuację na mocy kontraktu (tzw. prawa olęderskiego) zawartego w 1591 i 1592 r. z ówczesnym starostą, otrzymując prawo dzierżawy gruntów i przywileje. Olędrzy podzielili obszar wsi na długie pasy, biegnące prostopadle do biegu Wisły, a na wyżej położonych terenach budowali swoje zagrody. Często dochodziło do katastrofalnych powodzi, wezbrana Wisła przerywała wał i zalewała pola (nawet w 1654 r. król Jan Kazimierz wydał przywilej zwalniający

z wszelkich opłat na 4 lata). W 1772 r. Dragacz został włączony do Królestwa Prus a we wsi zaczęli osiedlać się luteranie. Mennonici i luteranie mieli nawet wspólny cmentarz. Jednocześnie ograniczeniu uległy przywileje dla mennonitów i liczba ludności tego wyznania zaczęła spadać na skutek migracji i konwersji na luteranizm (luteranie mieli kaplicę przy cmentarzu – rozebrana po 1945 r.). Przełomowym wydarzeniem dla rozwoju Dragacza było połączenie kolejowe wsi w 1879 roku z Grudziądzem. Po 1920 r wieś weszła w granice Polski, a narodowość polską deklarowała już połowa miejscowej ludności. W latach 1920 - 1934 wieś była siedzibą gminy, w skład której wchodziły nadwiślańskie wsie. W 1934 r. wieś utraciła status gminy (ponownie uzyskała w 1972 roku).

Zachowały się rozproszone i częściowo przebudowane przykłady budownictwa holenderskiego na Żuławach z 2 poł. XIX i pocz. XX w. oraz budownictwo murowane z pocz. XX w.: zabudowa wiejska murowana z pocz. XX w. m. in. dworzec PKP, wójtostwo, (ob. Urząd Gminy), zajazd (ob. dom nr 39), pensjonat (ob. dom nr 126). Zachowane chaty: nr 57, 58, 117 oraz domy nr 6,7,33, 59, 88 i 125 (zagroda) oraz cmentarz mennonicki, nieczynny, najstarszy nagrobek z 1892 r.

FLETNOWO

Wieś. Wieś szlachecka wzmiankowana po raz pierwszy w 1676 r. W 1702 r. należała do kasztelana kowalewskiego Stanisława Konarskiego. W 1710 r. osiedlili się tu mennonici. W 1789 r. wieś własnością Wincentego Bystrama. W 1772 r. należała do Królestwa Prus i weszła w skład Rejencji Kwidzyńskiej. Zespół wiejski: zabudowa drewniana i murowana z XIX/XX w. Zachowany historyczny układ wsi. Zabudowa historyczna to: szkoła (ob. dom) ul. Liliowa 1, leśniczówka, chata ul. Jesionowa 1 z 1857 r, domy: ul. Boczna 14, ul. Gdańska 1 (gospoda), 7, ul. Główna 1, 38, 43, 49, 52, 53, ul. Myśliwska 8 . Zachowany cmentarz mennonicko - ewangelicki, nieczynny, najstarszy istniejący nagrobek z 1928 r. , a także żelbetowy schron bojowy, ok. 1914 r.

GÓRNA GRUPA

Wieś. Wieś rycerska, później szlachecka, wzmiankowana po raz pierwszy w 1392 roku. W XVI w. była dużym majątkiem szlacheckim należącym do rodziny Kopickich, w XVII i XVIII w Konarskich. Z czasem przekształciła się w trzy odrębne miejscowości. W 1599 r. osiedlili się tu mennonici. Po I rozbiórce Polski znalazła się w granicach Prus, w Rejencji Kwidzyńskiej. W 1799 r. wieś należała do Friedricha Ernsta Horna. W 1863 r został wybudowany zbór. Zespół pałacowo-parkowy na pocz. XX w. należał do rodziny Bismarcków, wykupiony w 1923 r przez Zgromadzenie Księży Werbistów, którzy w latach 20 XX wieku założyli tu zespół klasztorny. Zespół pałacowo - parkowy to obecnie (od 1924 r.) zespół klasztorny Zgromadzenia Księży Werbistów i składa się z: klasztoru obecnie Misyjnego Seminarium Duchownego Księży Werbistów (zbudowany na miejscu pałacu, spalony w 1981 r. odbudowany w 1984 roku), kaplicy z 1927 r, budynku drukarni i domu mieszkalnego (z lat 30 XX w.) oraz parku podworskiego. Zespół wiejski to zabudowa z XIX i pocz. XX w., to m.in.: szkoła ob. przedszkole ul. Świecka 9 oraz domy: ul. Pocztowa 9, 13. Zachował się także kościół parafialny p.w. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus, zbudowany w latach 1936 -37, cmentarz parafialny założony w 1930 r., (tutaj mogiły i pomnik żołnierzy z września 1939 r.) oraz nieczynny już cmentarz ewangelicki.

GRUPA

Wieś. Była dużym majątkiem szlacheckim : w XVI w. należała do rodziny Kopickich, w XVII-XVIII w. Konarskich. Po I rozbiórce znalazła się w granicach Królestwa Prus.

Z czasem przekształciła się w 3 osobne miejscowości : Górna Grupa, Grupa, Dolna Grupa.

Duże znaczenie dla rozwoju wsi miała budowa linii kolejowej Grudziądz – Laskowice, oddanej do użytku w 1879 roku. Pruskie władze wojskowe, niezalesione tereny na północ od dworca kolejowego, postanowiły wykorzystać na utworzenie poligonu zwanego Placem Ćwiczeń Grupa (niem. Truppenübungsplatz Gruppe). Zachował się zespół zabudowy koszar i budynków administracyjnych w granicach strefy ochrony konserwatorskiej wznoszonych od k. XIX w do 1914 r . Budynki koszarowe zgrupowano w 3 regionach :

Obóz Zachodni – zespół koszar, konstrukcji szachulcowej (ob. budynki przy ul.Hallerczyków),

Obóz Wschodni (najstarsza część wojskowego osiedla: budynki murowane: komendantura, wartownia, kasyno oficerskie z ogrodem (w ogrodzie była fontanna, altany, ruina zw. Falkenstein i mini zoo), wieża ciśnienia, kaplica garnizonowa, budynki mieszkalne – obecnie Jednostka wojskowa – teren niedostępny.

Obóz Północny – tworzyły baraki (przeważnie blaszane)

Zachowała się zabudowa z k. XIX i pocz. XX w.: domy: ul. Dworcowa nr 1, 2, 5, 8, nr 6, poczta, ul. Jazdy Polskiej nr 3, 5, 7, ul. Za Torem nr 6/8, 10 oraz zespół dworca (dworzec, nastawnia kolejowa) i zespół koszar (Obóz Zachodni): budynki szachulcowe i murowane z k. XIX w, ob. budynki mieszkalne ul. Hallerczyków nr : 1, 2, 3, 4, 6, 8, 10 i budynek gospodarczy oraz cmentarz wojskowy założony ok. 1920 r.

MICHAŁE

Wieś. Pierwsza wzmianka o wsi rycerskiej z XV w. W XVI w. wymieniany kościół parafialny, wzniesiony zapewne w czasach panowania krzyżackiego. Przed 1565 r. właściciele Michała część terenów wydzierżawili osadnikom holenderskim. Przejęli oni również kościół. Był tu też folwark należący do właścicieli Michała. Już XVII w. zaczęła na te tereny zaczęła napływać ludność z krajów niemieckich. Od 1879 r. w związku z budową mostu łączącego wieś z Grudziądzem zaczęła osiedlać się ludność polska. Po I wojnie światowej Michał znalazło się w granicach odrodzonej Polski a katolicy stanowili już połowę ludności wsi.

Obecnie historyczny kształt wsi uległ znacznemu zatarciu przez współczesną zabudowę. Zabudowa drewniana i murowana z XIX i pocz. XX w: Wśród najcenniejszych zabytków jest tzw „Biała Karczma” zbudowana w 1898 r., na starszych piwnicach, (składała się z restauracji, kawiarni, sali tanecznej i mieszkania właściciela) oraz otaczający ją ogród - wpisana do rejestru zabytków pod nr A/1070 (jako „Biała karczma” i ogród). Ponadto zachowane chaty nr 65, 132, 133, domy nr 2, 4, 9, 11, 12, 76, 124

budynki przemysłowe: młyn ob. budynek mieszkalny nr 75, wiadukt kolejowo-drogowy, kapliczka przydrożna i cmentarz mennonicki, nieczynny

MNISZEK

Zabudowa historyczna wsi to: szkoła ob. budynek mieszkalny nr 1. Ponadto zachowany cmentarz mennonicki, nieczynny i zbiorowe mogiły pomordowanych w latach II wojny światowej na cmentarzu parafialnym.

NOWE MARZY

Wieś. Ok. 1640 r. do wsi przybyli mennonicy. Zabudowa wsi rozproszona, zatarty historyczny układ wsi.

Zachowane relikty cmentarza ewangelickiego, nieczynnego oraz cmentarz wojskowy z 1945 r.

WIĄSKIE PIASKI

Historyczna zabudowa wsi zatarta przez współczesne budownictwo, które nie nawiązuje do wzorów historycznych. Budownictwo drewniane i murowane z XIX i pocz. XX w. to: chata nr 68, domy: nr 46, 64. Zachowany cmentarz ewangelicki, nieczynny.

WIELKI LUBIEŃ

Wieś. Wzmiankowana już w dokumencie z 1295 r. Na pocz. XIV w. okolice wsi zajęte przez Krzyżaków Osada otrzymała prawo niemieckie. W tym czasie ufundowany kościół parafialny i założony folwark. Po wojnie trzynastoletniej (1454 - 1466) wieś weszła w granice Królestwa Polskiego. Po 1570 r osiedlili się tu Holendrzy, początkowo na terenie dawnego folwarku krzyżackiego. W 1591 r. mennonicy, otrzymali w użytkowanie kolejne tereny oraz opuszczony kościół. Po Irozbiorze Polski wieś weszła w skład Królestwa Prus. W 1920 r wieś została włączona do Polski, zwiększył się udział ludności polskiej – katolickiej, ale większość gospodarstw pozostawała w rękach luteranów i mennonitów.

Zachowany ogólny układ przestrzenny wsi, historyczna zabudowa znacznie przekształcona, w wyniku współczesnej przebudowy i zabudowy, która nie nawiązuje do stylu regionalnego. Zachowany kościół parafialny p.w. św. Jakuba Apostoła, zbudowany ok. 1680 r. (w rejestrze zabytków nr A/39) oraz

cmentarz parafialny przy kościele. Zabudowa wsi drewniana i murowana z XIX i pocz. XX w.: chałupa nr 47a/49a (d. nr 9) , z 3 ćw. XIX w. (w rej. zabytków nr A/337) i nr 48 i 78 oraz domy nr 2, zagroda nr 11 (dom, obora) i obora w zagrodzie nr 26. Zachowany cmentarz mennonicki, nieczynny, najstarszy nagrobek z 1842 r.

WIELKIE STWOLNO

Wieś rycerska, w 1320 r folwark w posiadaniu Zakonu Krzyżackiego. W 1593 r na mocy kontraktu wydanego przez Jana Dulskiego, starosty z Rogoźna, osiedlili się tu mennonicy na prawie holenderskim.

Zachowany ogólny układ przestrzenny wsi. Zabudowa historyczna uległa znacznemu przekształceniu. Współcześnie powstające domy nie nawiązują do zabudowy historycznej.

Zabudowa wsi drewniana i murowana z XIX i pocz. XX w.: szkoła (drewn.) ob. dom nr 29, szkoła ob. dom nr 41, zespół karczmy ob. dom nr 32 (karczma, wozownia) i dom nr 43. Cmentarz mennonicki, niezynny

WIELKIE ZAJĄCZKOWO

Wieś założona na prawie chełmińskim w 1365 r, początkowo własność rycerska, następnie zakonna, od XV w. królewska. W 1568 r. we wsi osiedlili się mennonicy, na prawie holenderskim.

Zachowany ogólny historyczny układ wsi, historyczna zabudowa mocno przekształcona, nie nawiązuje do tradycji regionalnych (osadnictwo holenderskie). Zachowana zabudowa drewniana i murowana z XIX i pocz. XX w : chata nr 33, dom drewn/mur. Nr 13, 26, 37,42, 47, 52, obora w zagrodzie nr 46. Zachowana kapliczka przydrożna i cmentarz mennonicki, niezynny, najstarszy nagrobek z 1863 r.

5.2.3 Zabytki nieruchome

Gmina Dragacz położona jest na terenie, na którym od XVI w. do połowy XX w. zamieszkiwali mennonicy, którzy pozostawili dziedzictwo w postaci unikatowych domów drewnianych, konstrukcji wieńcowej oraz sporej liczby cmentarzy. Często były to chaty mieszczące pod jednym dachem część mieszkalną i gospodarczą. Wokół domów lokowana była zabudowa zagrodowa. W zależności od położenia przybierała różne układy. Obecnie domy holenderskie są w różnym stopniu zmodyfikowane i bardzo często zatraciły swój pierwotny charakter.

Obiektem wyróżniającym się, dobrze zachowany, wpisany do rejestru zabytków, dziewiętnastowieczny zespół „Białej Karczmy” z ogrodem w Michalu. Budynek stanowi charakterystyczny element panoramy nadwiślańskiej, o bogatej historii niezwykle popularny szczególnie wśród mieszkańców Grudziądza, od 1912 roku tzw Etablissement Heinricha Pennera, podczas II wojny światowej karczma była miejscem największego na Pomorzu Zjazdu Ziomkostwa Niemieckiego. Do niedawna mieściła się tam restauracja, kawiarnia, sala konferencyjna i mieszkanie właściciela.

Wśród nielicznych obiektów sakralnych wyróżnia się kościół pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła , wzniesiony ok. 1680 roku w Wielkim Lubieniu. Pierwsza wzmianka o parafii pochodzi już z 1398 roku. Jest to kościół jednonawowy, orientowany, bez wyraźnych obecnie cech stylowych, z zachowanym barokowym wystrojem wnętrza. Interesujący jest także zbudowany z tzw. muru pruskiego zespół koszar usytuowany w Grupie.

Wsie o zachowanym układzie przestrzennym i zabudowie o wartościach kulturowych i historycznych

Spośród dawnych obszarów wiejskich, ukształtowanych w okresach historycznych część wsi charakteryzuje się zachowanym układem przestrzennym i zabudową o wartościach kulturowych i historycznych. Na historycznie ukształtowany układ przestrzenny wsi, podlegający ochronie składają się m.in. układ dróg, parcel, zabudowań, zieleni, ich wzajemne relacje funkcjonalno-przestrzenne i sposób ich zagospodarowania, powstałe w określonych warunków przyrodniczych, tworząc charakterystyczne dominanty krajobrazowe w przestrzeni.

W ewidencji zabytków nieruchomych znajdują się układy ruralistyczne następujących wsi: Bratwin, Fletnowo, Górna Grupa, Wielki Lubień, Wielkie Stwolno i Wielkie Zajączkowo.

Osadnictwo olęderskie, architektura mennonicka:

Początki osadnictwa holenderskiego (olęderskiego) w Polsce związane są ściśle z mennonitami - radykalnym odłamem ruchu reformacyjnego, który ukształtował się w Niderlandach w I poł. XVI w. Większość założeń doktrynalnych zaczerpnęli mennonicy od anabaptystów, z którymi byli początkowo często myleni. Pierwsi mennonicy na północne tereny Rzeczypospolitej przybyli w poł. XVI wieku.

Przynieśli ze sobą znajomość odzyskiwania ziemi uprawnej z terenów bagiennych i podmokłych wymagających zabiegów melioracyjnych, wysoką kulturę rolną i nowy sposób kształtowania zagrody. Przyczynili się w wielkim stopniu do powstania specyficznego krajobrazu kulturowego, a także architektury – domów modlitwy a przede wszystkim drewnianych zagród. Najpopularniejszym typem wsi na Nizinie Sartowicko-Nowskiej była rzędówka bagienna. Jej cechą charakterystyczną było usytuowanie przy drodze

rzędu zagród, od których rozciągają się wzdłuż całej niziny podłużne pasy pól, poprzecinane rowami odwadniającymi. Jest to charakterystyczne dla większości miejscowości na tym obszarze, tych założonych przez osadników po poł. XVI w. oraz wcześniejszych, które uległy ponownemu zasiedleniu i przeobrażeniu. Typ z zabudową po jednej stronie drogi prowadzącej wzdłuż wału przeciwpowodziowego charakterystyczny jest dla wsi położonych wzdłuż Wisły w południowej części Niziny. Są to miejscowości od Wielkiego Stwolna aż do Wielkiego Lubienia. Cechą charakterystyczną zagrody holenderskiej jest ściśle powiązanie budynku mieszkalnego z budynkami gospodarczymi, często pod wspólnym dachem, z możliwością wykorzystania poddasza na cele magazynowe. Dotychczas wyróżniono trzy zasadnicze typy zagród w zależności od ustawienia bryły budynku mieszkalnego i gospodarczego.

Na terenie gminy Dragacz można spotkać dwa rodzaje budynków:

I typ - to tzw. **Langhof**, w którym budynek mieszkalny i gospodarczy nakryte wspólnym dachem występują w jednym rzędzie. Jest to klasyczny typ zagrody holenderskiej do dziś stosowany na terenie Holandii. Tego typu formy zagrody spotykamy także na interesującym nas terenie np. Wielki Lubień z 1833 r.

II typ - tzw. **Winkelhof** charakteryzuje się tym, że oba budynki tj. mieszkalny i gospodarczy załamują się w formie litery L. Ten typ zagrody spotykamy np. w Bratwinie.

III typ - tzw. **Kreuzhoff**, w którym zgrupowana zabudowa mieszkalno-gospodarcza przypomina kształtem literę T, nie spotykany na spenetrowanym dotychczas terenie.

Typem zagrody, niewątpliwie związanym z osadnictwem holenderskim na terenie Polski, jest zagroda rozproszona z wolnostojącymi zabudowaniami gospodarczymi: oborą, stajnią, stodołą, spichlerzem. Kiedy stwierdzono, iż nawet murowane ściany ogniowe nie dają dostatecznej gwarancji bezpieczeństwa w wypadku pożaru jednego z budynków zagrody zespolonej, zaczęto wracać do zagrody z budynkami wolnostojącymi. Również tego typu zagrody spotykamy licznie na terenie gminy np. Wiąskie Piaski 68, z 2 poł. XIX w.

W systematyce domu ołędzkiego z wystawką wydzielono trzy zasadnicze grupy:

- a) dom z podcieniem szczytowym,
- b) dom z podcieniem szczytowym oraz dodatkowym skrzydłem bocznym,
- c) dom z podcieniem od strony kalenicy.

W połowie XIX w. następuje wyraźny regres domu z wystawką na całym terenie osadnictwa holenderskiego. Nad całym budynkiem pojawia się odeskowane piętorko w postaci ścianki kolankowej.

Elementy dekoracyjne ogranicza się do minimum, nową ozdobę stanowią natomiast drobno wycinane dekoracje na deskach wiatrownic (np. Wiąskie Piaski nr 68, również z 2 poł. XIX w.).

Jedynie część z nich posiada werandy, są to jednak obiekty powstałe głównie w 2 poł. XIX w. lub budynki z dobudowanymi werandami 4 ćw. XIX w. i na początku XX w. (Wielkie Zajączkowo nr 33).

Przykłady chałup mennonickich:

Bratwin nr 21 – pochodzący z 3 ćw. XIX w., drewniany w konstrukcji wieńcowej, usytuowany odeskowanym szczytem do drogi biegnącej wzdłuż wału, w południowej części wsi, nie połączony z pomieszczeniami gospodarczymi. Na węglach zachowane znaki montażowe. W kuchni zachowany jest oryginalny piec kaflowy. Układ siedliska rozproszony

Bratwin nr 38 (d. nr 29) (w rej. zabytków) - dom zbudowany w 1859 r., usytuowany na wale, w południowo-wschodniej części wsi. Jest to budynek drewniany w konstrukcji wieńcowej, z pomieszczeniem magazynowym w części północno-zachodniej.. W nadprożu zachowana jest inskrypcja "Erbaut im...1859 von B.M...". W kuchni znajduje się także piec kaflowy. Zagroda o układzie rozproszonym.

Bratwin nr 39 - zbudowany w 3 ćw. XIX w., usytuowany szczytem do drogi biegnącej wzdłuż wału, w zachodniej części wsi, mieszczący pod jednym dachem część mieszkalną i gospodarczą w kształcie litery L. Jest to dom drewniany w konstrukcji wieńcowej z odeskowanymi szczytami. Stolarka budynku jest oryginalna, drewniana. We wnętrzach zachowane drewniane podłogi i piec kaflowy.

Dolna Grupa nr 81 – zbudowany w 1823 r. (?), usytuowany w sąsiedztwie kompleksu leśnego. Budynek drewniany konstrukcji wieńcowej, na podmurówce kamienno-ceglanej.

Dragacz nr 57 - zbudowany w 2 poł. XIX w., obecnie otynkowany, usytuowany kalenicą do bocznej drogi, prowadzącej do drogi biegnącej wzdłuż wału przeciwpowodziowego. Drewniany, na kamienno-ceglanej podmurówce.

Dragacz nr 58 - zbudowany w 3 ćw. XIX w., usytuowany szczytem do drogi prostopadłej do wału, w północno-zachodniej części wsi, niepołączony z pomieszczeniami gospodarczymi. Od lat 20 do lat 60 XX wieku budynek pełnił funkcję szkoły. Posadowiony na podmurówce kamienno-ceglanej, drewniany w konstrukcji wieńcowej. Szczyty odeskowane. Układ zagrody rozproszony.

Dragacz nr 117 - zbudowany na przełomie 3 i 4 ćw. XIX w, usytuowany kalenicą do drogi biegnącej wzdłuż wału, w północno-zachodniej części wsi, niepołączony z pomieszczeniami gospodarczymi. Posadowiony na podmurówce kamienno-ceglanej, drewniany w konstrukcji wieńcowej. Elewacja wschodnia i zachodnia z gankami. Na osi środkowej izba zw. czarną kuchnią. Układ zagrody rozproszony.

Fletnowo ul. Jesionowa nr 1 (d. nr 30) - zbudowany w 1857 r., usytuowany kalenicą wzdłuż drogi biegnącej prostopadle do drogi krajowej nr 91, w północno - zachodniej części wsi, mieszczący pod jednym dachem część mieszkalną i gospodarczą w jednym rzędzie. Posadowiony na podmurówce kamienno-ceglanej, drewniany w konstrukcji wieńcowej. W nadprożu zachowana inskrypcja " 18...B. M. 57".

Michale nr 65 - zbudowany w 1893 r., usytuowany kalenicą do drogi biegnącej wzdłuż wału, w północno-zachodniej części wsi, mieszczący pod jednym dachem część mieszkalną i gospodarczą. Zachowana tzw. czarna kuchnia. W nadprożu zachowana inskrypcja "K. L. Luske B.M. 1839". Posadowiony na podmurówce kamienno-ceglanej, drewniany w konstrukcji wieńcowej. Ganek w konstrukcji szkieletowej. Zachowana także oryginalna stolarka okienna.

Michale nr 132 – zbudowany w 3 ćw. XIX w., usytuowany kalenicą do drogi biegnącej wzdłuż wału w południowo - zachodniej części wsi. Budynek niepołączony z pomieszczeniami gospodarczymi. Posadowiony na podmurówce kamienno – ceglanej, drewniany, w konstrukcji wieńcowej. Układ zabudowy rozproszony.

Michale nr 133 - zbudowany ok. poł. XIX w. (?), usytuowany kalenicą do drogi biegnącej wzdłuż wału, w południowo-zachodniej części wsi, budynek mieszkalny nie połączony z pomieszczeniami gospodarczymi. Posadowiony na podmurówce kamienno-ceglanej, drewniany w konstrukcji wieńcowej. Okna i drzwi drewniane, pierwotne. Układ zagrody rozproszony.

Wiąskie Piaski nr 68 - zbudowany w 4 ćw. XIX w., usytuowany szczytem do drogi biegnącej wzdłuż wału, w południowo-zachodniej części wsi, mieszczący pod jednym dachem część mieszkalną i gospodarczą. Posadowiony na podmurówce kamienno-ceglanej, drewniany w konstrukcji wieńcowej, oprócz ściany pld. ceglanej. Zachowana oryginalna stolarka w budynku.

Wielki Lubień nr 47/49 (d. nr 9) (w rej. zabytków) - zbudowany w 3 ćw. XIX w., usytuowany szczytem do drogi biegnącej przez wieś w kierunku Zajązkowa, w północno-wschodniej części wsi, mieszczący pod jednym dachem część mieszkalną i gospodarczą. Jest to budynek parterowy z mansardami w połaci dachu. Przy elewacji wschodniej znajduje się ganek. Jak większość, jest to budynek drewniany o konstrukcji wieńcowej. Stolarka w budynku oryginalna.

Wielki Lubień nr 78 - zbudowany w 2 ćw. XIX w., usytuowany szczytem do drogi biegnącej równoległe do wału, w północno-wschodniej części wsi, nie połączony z pomieszczeniami gospodarczymi. W pobliżu domu usytuowany jest cmentarz. Chata mogła pełnić funkcję szkoły. Posadowiony na podmurówce kamienno-ceglanej, drewniany w konstrukcji wieńcowej, otynkowany. Układ zagrody rozproszony.

Wielkie Stwolno nr 29 - zbudowany w 4 ćw. XIX w., usytuowany kalenicą do drogi biegnącej wzdłuż wału, w północno-zachodniej części wsi, nie połączony z pomieszczeniami gospodarczymi. Budynek ten pełnił m.in. funkcję szkoły. Budynek parterowy, posadowiony na podmurówce kamienno-ceglanej, drewniany w konstrukcji wieńcowej. Układ zagrody rozproszony.

Wielkie Zajączkowo nr 33 - zbudowany na przełomie 3 i 4 ćw. XIX w., usytuowany kalenicą do drogi biegnącej wzdłuż wału, w północno-wschodniej części wsi, nie połączony z pomieszczeniami gospodarczymi. Przed wojną właścicielem domu był Niemiec Rahal. Parterowy ze ścianką kolankową. W elewacji północnej, południowej i zachodniej ganek. Układ zagrody rozproszony.

Obiekty sakralne

Do historycznych obiektów sakralnych zalicza się : kościoły, kaplice i cmentarze, w tym miejsca pamięci oraz kapliczki, są to głównie kapliczki przydrożne.

Objęte są ochroną konserwatorską wraz z obiektami towarzyszącymi w ich otoczeniu, typu plebania, organistówka itp., ze względu na swoje wartości zabytkowe i kulturowe, a także z uwagi na walory przestrzenne i krajobrazowe. Ochronie podlega także zieleń towarzysząca zabudowie, wzajemne relacje funkcjonalno-przestrzenne oraz sposób zagospodarowania terenu. Cmentarze podlegają ochronie dodatkowo jako miejsca pochówku i kultu religijnego oraz miejsca pamięci narodowej i pomniki historii - z mocy Ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz.U. z 2023 r, poz. 887).

Kościóły :

1. Wielki Lubień – kościół parafialny pw. św. Jakuba Apostoła.

Zbudowany ok. 1680 r., rozbudowany ok. poł. XIX w, przez dodanie prezbiterium. Orientowany, murowany z cegły opięty szkarpami, otynkowany, nakryty dachem siodłowym. Świątynia zbudowana jest na rzucie prostokąta, z trójprzęsłową nawą oraz wydzielonym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium. Od północy dobudowana zakrystia. Prezbiterium nakryte drewnianym stropem, w nawie otwarta więźba dachowa, z XIX wieku.

Pierwsze wzmianki o parafii pochodzą z 1398 roku. Obecny kościół jest najstarszym zabytkiem na terenie gminy. Wyposażenie barokowe z XVII i XVIII wieku. Świątynia często była niszczone przez wylewy Wisły, świadczy o tym tabliczka upamiętniająca stan Wisły z powodzi, z marca 1855 r.

2. Górna Grupa – kościół parafialny pw. Świętej Teresy od Dzieciątka Jezus.

Wzniesiony w latach 1936 - 1937, modernistyczny. Murowany z cegły, otynkowany, z kaplicą w narożniku płn.-wsch. z trójbocznie zamkniętym prezbiterium od zachodu, z zakrystią od płn. i kwadratową wysoką wieżą w płd.-wsch. narożniku. W prezbiterium zachowane oryginalne witraże projektu W. Ritterbacha z Kolonii, wykonane przez F. Müllera z Quedlinburga.

Początki parafii św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Górnej Grupie leżącej w diecezji chełmińskiej, dekanat Nowe nad Wisłą, sięgają 1923 roku. W 1923 r. misjonarze Słowa Bożego nabyli w Górnej Grupie, za pośrednictwem Urzędu Ziemińskiego w Grudziądzu, dwór (po pożarze) wraz z przyległym parkiem, który należał do rodziny byłego kanclerza, księcia Otto Bismarcka. Do tego dołączono jeszcze część gruntów i zabudowań rozparcelowanego majątku. Ks. bp Stanisław Okoniewski, ówczesny ordynariusz diecezji chełmińskiej w sierpniu 1933 r. przysłał do Górnej Grupy wikariusza generalnego, ks. Kurowskiego, by do końca załatwić sprawy związane z budową kościoła parafialnego i plebanii. Dekretem Kurii Biskupiej w Pelplinie z dnia 23 grudnia 1933 r. powstała parafia w Górnej Grupie. Dekret ten zaczął obowiązywać od dnia 1 stycznia 1934. Pierwszym proboszczem nowo powstałej parafii został ks. Bernard Burdyn.

Klasztory:

Górna Grupa - Klasztor o.o. Werbistów

Już w XVI w. istniał w tym miejscu folwark, a sama miejscowość Górna Grupa była wsią folwarczną. Przez wieki związana była z rodem Konarskich. W okresie zaboru folwark działał dalej jako własność pruskich junkrów.

Misjonarze werbiści od początku swojej działalności na ziemiach polskich poszukiwali miejsca na założenie wspólnoty na Pomorzu. W czerwcu 1923 roku zakupili ziemię w wiosce Górna Grupa, a wraz z nią – trzypiętrowy dwór należący do siostry Ottona von Bismarcka, premiera Prus i kanclerza Rzeszy. W trakcie budowy powstało tu gimnazjum, czyli niższe seminarium zakonne, którego rozwój przerwała II wojna światowa. Zaraz po wojnie reaktywowano tu niższe seminarium, które w 1952 roku ówczesne władze państwowe zlikwidowały, czyniąc z niego szpital psychiatryczny. W ramach porozumienia między państwem a kościołem w 1990 r. budynek zwrócono werbistom. Już po kilku miesiącach utworzono tu pierwszy człon Misyjnego Seminarium Duchownego, czyli Postulat. Dom stał się ponownie siedzibą

przełożonego Polskiej Prowincji Werbistów. Obecnie znajdują tu schronienie chorzy i zasłużeni współpracownicy, zwłaszcza byli misjonarze. W Domu Misyjnym odbywają się kilkudniowe rekolekcje zamknięte i spotkania dla różnych grup. Dom Misyjny co roku przyjmuje setki osób, przyjeżdżających tutaj z całej Polski. Do klasztoru przylega kilku hektarowy park z wieloma pomnikami przyrody. Na terenie parku znajduje się mała „ptaszarnia”, w której można podziwiać kilka gatunków kolorowego ptactwa. Obok domu misyjnego znajduje się drukarnia księży werbistów, firma z 80-letnią tradycją poligraficzną.

Kapliczki przydrożne :

Michale - kapliczka przydrożna przy drodze Bratwin – Dragacz, 1947 r.

Wielkie Zajączkowo - kapliczka przydrożna poł. XIX- pocz. XX w.

Cmentarze: wyznaniowe (katolickie, mennonickie i ewangelickie), epidemiczne.

1. Bratwin - cmentarz mennonicki
2. Dolna Grupa - cmentarz mennonicki
3. Dolna Grupa - cmentarz mennonicki
4. Dragacz - cmentarz mennonicki
5. Fletnowo - cmentarz mennonicko - ewangelicki
6. Górna Grupa - cmentarz parafialny rzymsko-katolicki
7. Górna Grupa - cmentarz ewangelicki
8. Górna Grupa - cmentarz choleryczny
9. Grupa - cmentarz wojskowy
10. Michale - cmentarz mennonicki
11. Mniszek - cmentarz mennonicki
12. Nowe Marzy – cmentarz ewangelicki
13. Nowe Marzy - cmentarz wojskowy- komunalny 1945 r
14. Polskie Stwolno (Małe Stwolno) – cmentarz ewangelicki
15. Wiąskie Piaski - cmentarz ewangelicki
16. Wielki Lubień - cmentarz parafialny rzymskokatolicki
17. Wielki Lubień - cmentarz mennonicko-ewangelicki
18. Wielkie Stwolno - cmentarz ewangelicki
19. Wielkie Zajączkowo - cmentarz mennonicki

1. Bratwin

Cmentarz mennonicki (także pochówki ewangelickie), założony w 1 poł. XIX w., o powierzchni ok. 0,12 ha. Najstarszy nagrobek pochodzi z końca XIX w. Zachowane są liczne fragmenty nagrobków: tablice z inskrypcjami, mogiły obmurowane, ceglane słupy z dawnego ogrodzenia, metalowa furtka z datą „1892”. Cmentarz uporządkowany, ogrodzony nową siatką, nieczynny.

2. Dolna Grupa

Cmentarz mennonicki (także pochówki ewangelickie), założony ok. 1850 r. o pow. ok. 0,65 ha. Zachowane liczne mogiły obmurowane i fragmenty nagrobków. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1861 r. Cmentarz położony w północnej części wsi, na wzniesieniu, na skraju lasu, przy bocznej drodze prowadzącej do gospodarstwa. Cmentarz nieczynny.

Cmentarz mennonicko - ewangelicki, z 2 poł. XIX w., o pow. ok. 0,25 ha, Położony w południowej części wsi, przy głównej drodze ze Świecia do Gdańska. Zachowane nieliczne destrukty nagrobków i mogiły obmurowanych oraz relikty bramy ze zboru, rozebranego po 1945 roku. Obecnie cmentarz nieczynny.

3. Dragacz

Cmentarz mennonicki (także pochówki ewangelickie), założony XVIII w.(?), o pow. ok. 0,22 ha. Usytuowany na terenie zabudowanym, przy drodze, pośrodku wsi. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1892 r. Ponadto zachowane są liczne fragmenty nagrobków: tablice z inskrypcjami, obmurowane mogiły. Cmentarz uporządkowany, ogrodzony współcześnie siatką, nieczynny,

4. Fletnowo

Cmentarz mennonicko-ewangelicki, założony ok. 1900 r., o powierzchni 0,38 ha. Najstarszy nagrobek pochodzi w 1928 r. Położony w centrum wsi na skrzyżowaniu dróg, w sąsiedztwie remizy strażackiej. Obecnie cmentarz nieczynny.

5. Górna Grupa

Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki założony w 1930 r., z tego też roku pochodzi najstarszy nagrobek. Usytuowany w południowo-zachodniej części wsi. Na cmentarzu znajdują się mogiły i pomnik żołnierzy z września 1939 roku.

Cmentarz ewangelicki, założony ok. 1850 r. o powierzchni ok. 1,20 ha. Położony na północno-wschodnim krańcu wsi, w sąsiedztwie z drogą główną, w oddaleniu od zabudowań gospodarskich do cmentarza prowadzi aleja. Obecnie cmentarz nieczynny.

Cmentarz epidemiczny, założony ok. 1914 r., o powierzchni ok. 0,17 ha. Usytuowany w oddaleniu od centrum wsi, po zachodniej stronie głównej drogi Świecie-Gdańsk. Brak nagrobków.

6. Grupa

Cmentarz wojskowy (o pow. ok. 1,22 ha), początkowo w tym miejscu cmentarz ewangelicki z końca XIX w.?, (zachowane fragmenty nagrobków), następnie pochówki jeńców rosyjskich z I wojny światowej, jako wojskowy założony ok. 1920 roku :

a.mogiła żołnierzy poległych w wojnie polsko – bolszewickiej 1920 – 1921.

b.miejsce pochówku żołnierzy kampanii wrześniowej 1939 oraz pochówku Polaków zamordowanych przez Niemców podczas II wojny światowej w Grupie. Położony na północ od zabudowań byłych koszarów wojskowych Grupa-Plac, przy drodze prowadzącej do stacji kolejowej Płochocin.

7. Michale.

Cmentarz ewangelicki, założony ok. 1900 r., o powierzchni ok. 0,11 ha. Usytuowany w centrum wsi, po północno-zachodniej stronie szosy prowadzącej do Nowego wzdłuż Wisły. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1927 r. Obecnie cmentarz nieczynny.

8. Mniszek

Centarz mennonicki, założony ok. 1900 r., o powierzchni ok. 0,21 ha. Położony w centrum wsi, po zachodniej stronie szosy Świecie-Nowe, dłuższym bokiem przylega do drogi wiejskiej. Brak nagrobków.

cmentarz - zbiorowe mogiły pomordowanych w latach II wojny światowej - miejsce męczeństwa 10 000 mieszkańców regionu. Założony w latach 1939-45 r. Usytuowany w miejscu byłej żwirowni, w odległości ok. 0,4 km od strony Świecie-Nowe (między Grupa-Mniszek). Zajmuje powierzchnię ok. 0,50 ha.

9. Nowe Marzy

Cmentarz wojskowy, założony w 1945 r., o powierzchni ok. 0,07 ha. Usytuowany we wschodniej części wsi, po południowej stronie szosy Świecie-Nowe. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1945 r.

Cmentarz ewangelicki , z XIX w. - nieczynny

10. Polskie Stwolno

Cmentarz ewangelicki, założony przed 1920 r., o powierzchni ok. 0,14 ha. Położony w centrum wsi, po północnej stronie drogi prowadzącej wzdłuż grobli wiślanej. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1926 r.

11. Wiąskie Piaski

Cmentarz ewangelicki, z k. XIX w, zachowanych kilkanaście mogił obmurowanych. Położony na północ od drogi biegnącej przy wale przeciwpowodziowym. Obecnie nieczynny.

12. Wielki Lubień

Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki, przykościelny, założony w 1900 r. Zajmuje powierzchnię ok 0,58 ha. Położony jest w centrum wsi. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1919 r.

Cmentarz mennonicki (także pochówki ewangelickie), założony ok. 1800 r., o powierzchni ok. 0.16 ha. Położony jest wśród zabudowań, na wsch. od centrum ws. Zachowane są liczne fragmenty nagrobków: tablice z inskrypcjami, obmurowane mogiły. Najstarszy nagrobek z pochodzi z 1842 r. Cmentarz obecnie nieczynny.

13. Wielkie Stwolno

Cmentarz ewangelicki, założony ok. 1850 r, o powierzchni ok. 0,16 ha. Usytuowany we wschodniej części wsi, po północnej stronie drogi biegnącej wzdłuż grobli wiślanej. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1889 r.

14. Wielkie Zajączkowo

Cmentarz mennonicki (również pochówki ewangelickie), założony 1837 r.(?), o powierzchni ok. 0.15 ha. Położony na terenie zabudowanym, przy głównej drodze biegnącej przez wieś. Zachowane liczne fragmenty nagrobków: tablice z inskrypcjami, obmurowane mogiły. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z ok. poł. XIX w. Cmentarz jest uporządkowany – ogrodzony siatką, obecnie nieczynny,

Miejsca pamięci narodowej:

Leśna droga Mniszek-Grupa.

Miejsce męczeństwa i spoczynku 10 000 mieszkańców Świecia, Chełmna, Bydgoszczy, Grudziądza i Starogardu : oblicza się, że w latach okupacji niemieckiej zamordowano tam blisko 10 000 osób-przedstawicieli polskiej elity politycznej, gospodarczej i intelektualnej; Żydów; nauczycieli; pacjentów szpitala psychiatrycznego w Świeciu; jeńców wojennych oraz członków ruchu oporu. Większość ofiar zginęła podczas masowych egzekucji dokonywanych przez niemiecki Selbstschutz w pierwszych miesiącach wojny.

Grupa

Cmentarz wojskowy : w mogile spoczywają szczątki około 4 000 mieszkańców Świecia, Nowego i Grudziądza- Polaków i Żydów- zamordowanych w 1939 r. przez Niemców na pobliskim placu ćwiczeń jednostki wojskowej.

Nowe Marzy

Cmentarz żołnierzy sowieckich (węzeł autostradowy A1) : na terenie cmentarza spoczywają szczątki 336 żołnierzy sowieckich poległych w okresie styczeń-luty 1945 r. w okolicach Grudziądza (m.in. przy forsowaniu Wisły). W latach 1947-1949 na teren cmentarza przeniesiono szczątki żołnierzy pochowanych pierwotnie na miejscach walk oraz na cmentarzu w Mniszku.

Zespoły dworsko-parkowe:

Na terenie gminy Dragacz, spośród dawnych, licznych majątków dworskich zachowały się nieliczne dawne zespoły dworsko-parkowe. Elementami historycznych zespołów podworskich, podlegających ochronie konserwatorskiej są: dwór lub pałac z terenem założenia parkowego, ogrodami użytkowymi, folwark z zabudowaniami gospodarczymi i mieszkalnymi pracowników folwarcznych, układ dróg, zieleń oraz ich wzajemne relacje funkcjonalno-przestrzenne i sposób zagospodarowania, powstałe w określonych warunkach przyrodniczych.

Dwory w gminie:

1. Górna Grupa, Klasztorna nr 4, dwór częściowo spalony, odbudowany i rozbudowany na klasztor Zgromadzenia Księży Werbistów w latach 1923- 1927.
2. Michale nr 60, murowany , pocz. XX w., ob. budynek mieszkalny

Pomniki przyrody:

Na terenie gminy Dragacz za pomniki przyrody uznano 7 obiektów – są to aleje lub grupy drzew znajdujące się w parkach lub pojedyncze drzewa.

Lp	Miejscowość	Lokalizacja	Ilość sztuk – gatunek drzewa	Ilość	Nr

					rejestru wojew.
1	Wielki Lubień	Teren przykościelny	1 – lipa drobnolistna	1	
1	Wielki Lubień	Ogród plebanii	1 – dąb szypułkowy	1	
3	Dragacz	wieś	1 – dąb szypułkowy 1 – jesion wyniosły 1 – topola biała	3	
4	Fletnowo	Cmentarz ewangelicki	1 – klon zwyczajny	1	
5	Mniszek	Droga przystanek PKS	1 – dąb szypułkowy	1	

Aleje pomnikowe:

Jednostronna aleja przydrożna utworzona z 128 dębów szypułkowych, 10 jesionów wyniosłych i 12 klonów jaworów położona na drodze Małe Stwolno - Wielkie Stwolno (chroniona Uchwałą dzięki rozporządzeniu nr 18/92 Wojewody Bydgoskiego z dnia 8 czerwca 1992 roku). W chwili powołania tworzyło ją 151 drzew.

Obiekty techniki i kultury materialnej

Chronionymi obiektami w gminie są obecnie linie kolejowe wraz z całą substancją budowlaną, infrastrukturą komunikacyjną i trakcyjną oraz towarzyszącą im zielenią, a ponadto system historycznych traktów drogowych, ukształtowany na przestrzeni stuleci, czytelny w krajobrazie dzięki zachowanym zadrzewieniom

Budynki przemysłowe :

1. Dragacz - dworzec PKP, przy trasie Grudziądz- Grupa, pocz. XX w.
2. Grupa – ul. Dworcowa nr 3, dworzec PKP, pocz. XX w.
3. Grupa - nastawnia kolejowa, pocz. XX w.
4. Michale - wiadukt kolejowo- drogowy, w centrum wsi, pocz. XX w.

Budynki obronne :

Schrony bojowe, żelbetowe z ok. 1914 r. zachowane na terenie gminy Dragacz w miejscowościach: Fletnowo, Grupa i Stare Marzy, należące do linii umocnień zewnętrznych Twierdzy Grudziądz.

5.2.4. Zabytki ruchome

Rejestr zabytków ruchomych, podobnie jak rejestr zabytków nieruchomości prowadzony jest przez właściwego dla danego terenu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki Konserwator Zabytków może też wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru, w przypadku uzasadnionej obawy : zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia za granicę. Do rejestru nie wpisuje się zabytków wpisanych do inwentarza muzeum lub wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego. W rejestrze zabytków ruchomych prowadzonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Kujawsko – Pomorskiego nie ma wpisu obiektów z terenu gminy Dragacz. Na terenie gminy Dragacz brak obiektów ruchomych w zbiorach muzealnych.

5.2.5 Zabytki archeologiczne

Obszar gminy został rozpoznany pod względem archeologicznym w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Na terenie Gminy Dragacz znajduje się **66 stanowisk archeologicznych**, głównie w postaci punktów osadniczych, znalezisk luźnych oraz grobów skrzynkowych, w następujących miejscowościach : Bratwin – 6, Dolna Grupa – 3, Fletnowo – 1, Górna Grupa – 3, Grupa – 4, Michale – 2, Mniszek – 16, Nowe Marzy – 3, Stare Marzy – 16, Wielkie Stwolno – 9, Wielkie Zajączkowo 3.

Najstarsze odkrycie pochodzące z epoki kamienia łupanego znajduje się w Mniszku (AZP 30-43/34). Obecnie stanowisko to przecięte jest autostradą A1 a w okolicy zlokalizowane są budynki należące do GDDKiA. Wartym uwagi jest stanowisko AZP 30-43/40 zlokalizowane w Starych Marzach. Badania powierzchniowe ujawniły tam cztery warstwy osadnicze o dużym, równomiernym nasyceniu znalezisk – pierwszą z czasów neolitu, drugą z czasów największej aktywności kultury łużyckiej, trzecią i czwartą z wczesnego i późnego średniowiecza. Drugim wartym odnotowania stanowiskiem jest AZP 31-44/52 w Wielkim Stwolnie. Tam z kolei odnaleziono dwie warstwy osadnicze: z okresu rzymskiego i z VIII-IX w. oraz pojedynczy ślad osadnictwa z późnego średniowiecza.

Szczegółowy wykaz stanowisk archeologicznych będących w ewidencji zabytków archeologicznych zawiera załącznik nr 2 niniejszego opracowania.

5.2.6 Dziedzictwo niematerialne

Ważną częścią dziedzictwa kulturowego jest dziedzictwo niematerialne, jak np. : nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne zwyczaje, przekazy ustne, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną lokalną społeczność.

Gmina Dragacz była terenem wielu działań wojennych, podczas których ginęli nie tylko żołnierze ale również i cywile. Powstałe miejsca pamięci, wyróżniające się na tle innych to:

1. Miejsce męczeństwa i spoczynku 10 000 mieszkańców Świecia, Chełmna, Bydgoszczy, Grudziądz i Starogardu. Mogiła zlokalizowana jest przy leśnej drodze Mniszek-Grupa. Oblicza się, że w latach okupacji niemieckiej zamordowano tam blisko 10 000 osób - przedstawicieli polskiej elity politycznej, gospodarczej i intelektualnej; Żydów; nauczycieli; pacjentów szpitala psychiatrycznego w Świeciu; jeńców wojennych oraz członków ruchu oporu. Większość ofiar zginęła podczas masowych egzekucji dokonywanych przez niemiecki Selbstschutz w pierwszych miesiącach wojny.

2. Cmentarz wojskowy w Grupie W mogile spoczywają szczątki około 4 000 mieszkańców Świecia, Nowego i Grudziądz - Polaków i Żydów - zamordowanych w 1939 r. przez Niemców na pobliskim placu ćwiczeń jednostki wojskowej.

3. Cmentarz żołnierzy sowieckich w Nowych Marzach (węzeł autostradowy A1). Na terenie cmentarza spoczywają szczątki 336 żołnierzy sowieckich poległych w okresie styczeń-luty 1945 r. w okolicach Grudziądz (m.in. przy forsowaniu Wisły). W latach 1947-1949 na teren cmentarza przeniesiono szczątki żołnierzy pochowanych pierwotnie na miejscach walk oraz na cmentarzu w Mniszku.

Na obszarze gminy ważną rolę na rzecz przywołania i kultywowania lokalnych tradycji spełnia Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji w Górnej Grupie oraz świetlice wiejskie skupiające miejscową społeczność, organizujące liczne imprezy, zarówno o charakterze kulturalnym jak i rekreacyjno-sportowo-turystycznym. Lokalna społeczność kultywuje także tradycje miejscowego rzemiosła, poprzez organizowanie warsztatów np. rękodzielniczych jak : wikliniarstwo, malarstwo na szkle.

W gminie kultywowana jest też tradycja „Bożonarodzeniowa” z kolędnikami, obchodzącymi kolejne gospodarstwa. Co roku też na terenie gminy odbywają się tradycyjne dożynki parafialne i gminne.

5.3. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

Prawne formy ochrony zabytków realizowane są poprzez :

1. wpis do rejestru zabytków

1. a. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa

2. uznanie za pomnik historii

3. utworzenie parku kulturowego

4. ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej , decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rejestr zabytków: Zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, właściwy dla danego terenu, Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi rejestr zabytków : nieruchomości, ruchomych i archeologicznych.

Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości:

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Datowanie	Numer i data wpisu do rejestru	Uwagi Informacja na stronie NID
1	Bratwin	29 ob. nr 38	chata typu holenderskiego	1859 r.?	Nr 330 20.02.1956	
2	Dragacz	31	chata drewniana	1740 r.	Nr 331 20.02.1956	nie istnieje
3	Mały Lubień	7	chata drewniana typu holenderskiego	2 poł. XVIII w.	Nr 334 21.02.1956	nie istnieje
4	Michale	127	Zespół 'Białej Karczmy' wraz z ogrodem	1898 r.	Nr A/1070 19.08.1994	
5	Wielki Lubień	14	Kościół par. p.w. św. Jakuba Apostoła	1680 r.	A/39 1.10.2001	
6	Wielki Lubień	5	chata drewniana	1830 r.	Nr 335 21.02.1956	
7	Wielki Lubień	6	chata drewniana	1820 r.	Nr 336 21.05.1956	nie istnieje
8	Wielki Lubień	9 ob. nr 47a/49)	chata drewniana	3 ćw. XIX w.	Nr 337 28.02.1956	nie istnieje
9	Wielki Lubień	21	chata drewniana	2 poł. XVIII w.	Nr 338 28.02.1956	nie istnieje
10	Wielki Lubień	4	chata	ok. 1750 r.	Nr 333 21.02.1956 r.	Figuruje na stronie NID

Z terenu gminy Dragacz do rejestru zabytków nieruchomości wpisanych jest 10 obiektów.(zachowanych 5 obiektów). Są to :

1. Bratwin nr 38, (d. nr 29) – chata
- 2 i 3. Michale nr 127 : zespół karczmy : „Biała karczma” i otaczający ją ogród
4. Wielki Lubień kościół paraf. p.w. Św. Jakuba Apostoła
5. Wielki Lubień nr 47/49 (d. nr 9) - chata

Pozostałe drewniane domy na przestrzeni lat uległy zniszczeniu i zostały rozebrane.

Pomniki historii i parki kulturowe.

Na terenie gminy nie występują obiekty o unikatowym znaczeniu w skali światowej czy kraju, takich jak zabytkowe obiekty czy zespoły wpisane na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO czy listę Pomników Historii. Również na terenie gminy nie został utworzony żaden park kulturowy.

Ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Kolejną formą ochrony zabytków jest ustanowienie ochrony dziedzictwa kulturowego w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, poprzez wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej. Gmina nie posiada aktualnego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Gmina dysponuje jedynie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dragacz (Uchwała Nr XL/415/2023 Rady Gminy w Dragaczu z dn. 14.02.2023 r.), w którym zostały wyznaczone strefy ochrony konserwatorskie.

5.4. ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Jednym z obowiązków nałożonych przez Ustawę z dn. 23.07.2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022, poz. 840, z późn. zm.) na gminy jest „uwzględnienie zadań ochronnych w planach o zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu służy Gminna ewidencja zabytków, o której mowa w art. 22, punkt 4 „Wójt...prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy „, natomiast punkt. 5 określa jej zakres. W gminnej ewidencji powinny być ujęte :

- a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru
- b) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków
- c) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków

W gminnej ewidencji zabytków gminy Dragacz znajduje się 148 obiektów (w tym 5 wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości). Są to układy ruralistyczne, dzieła architektury i budownictwa jak: obiekty sakralne, użyteczności publicznej (szkoły, zajazdy, dworce itp.), budowle obronne, rezydencjonalne (pałace i dwory), zabudowania folwarczne, parki, budynki mieszkalne wraz z zabudowaniami gospodarczo-inwentarskimi (obory, chlewnie, stodoły), budynki przemysłowe (gorzelnie, mleczarnie), zabytki techniki (wiadukty, linie kolejowe) oraz cmentarze.

Szczegółowy wykaz obiektów ujętych w Gminnej ewidencji zabytków, zgodny z Wojewódzką ewidencją zabytków, prowadzoną przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu Delegatura w Bydgoszczy, został zamieszczony w zał. nr 1 niniejszego opracowania.

Zestawienie ilościowe zabytków nieruchomości w poszczególnych miejscowościach z podziałem na rodzaje i typy.

Miejscowość	Rodzaje zabytków	Ilość
1. Bratwin	1.układ ruralistyczny 2.chata nr 21, 38 - (rej. zab. Nr 330) 3.szkoła, ob. dom nr 26, gospoda ob. dom nr 33 4.domy : nr 31, 41 5.zagroda nr 39 : chata, stajnia, stodoła 6.spichlerz w zagrodzie nr 6 7.cmentarz mennonicko-ewangelicki	12
2. Dolna Grupa	1.domy : nr 35, nr 51, nr 81, nr 85 2.2 cmentarze mennonickie	6
3. Dragacz	1.dworzec kolejowy, 2.zajazd ob. dom nr 39 3.pensjonat ob. dom nr 126 4.domy: nr 6, nr 7, nr 7A (ob.Urząd Gminy), nr 33 (dawna gospoda), nr 59 5.zagrody: nr 88 (d.87) : dom, obora, nr 125 ; dom, obora, budynek inwentarski 6.chaty: nr 57, nr 58 i bud. gospod., nr 117 7.cmentarz mennonicko - ewangelicki	18
4. Fletnowo	1.układ ruralistyczny 2.szkoła, ob. dom ul. Liliowa 1 (d. nr 29) 3.domy : Boczna nr 14 (d.35), Gdańska nr 1(d. 40 - dawna gospoda), 7 (d. 39), Główna nr 38, 43, 49, 52, 53, Jesionowa 1, Myśliwska 8 4.leśniczówka nr 1 5.cmentarz ewangelicko-mennonicki 6.miejsce pochówku – pojedyncza mogiła 7.schron bojowy	16
5.Górna Grupa	1.zespół ruralistyczny 2.kościół Świętej Teresy od Dzieciątka Jezus	12

	3.zespół klasztorny Księży Werbistów, ul. Klasztorna 4.nr 4 : klasztor (rozbudowany dawny dwór), dom mieszkalny, budynek administracyjny drukarni, 5.park klasztorny (dawny dworski) 6.szkoła, ob. przedszkole ul. Świecka nr 9 7.domy : ul. Pocztowa nr 9, nr 13 8.cmentarz rzym-katolicki 9.cmentarz ewangelicki 10.cmentarz epidemiczny	
6. Grupa	1.dworzec PKP ul. Dworcowa nr 3, nastawnia kolejowa 2.pocztą ul. Dworcowa nr 4 3.domy : ul. Dworcowa nr 1, nr 2, nr 5, nr 8, ul. Jazdy Polskiej nr 3 (d. nr 17) nr 5, nr 7, ul. Za Torem nr 6/8 (d.11), nr 10 (d. nr 13) 4.zespół koszar 5.budynki koszarowe: ul. Hallerczyków nr 1, 2, 3, 4, 6, 8, 10, bud. gospod. przy nr 10 6.cmentarz wojskowy 7.schron bojowy	23
7. Michale	1.zespół: „ Biała Karczma” z ogrodem – nr rej.zab. A/1070 2.kapliczka przydrożna 3.dwór ob. dom nr 60 4.domy : nr 2, nr 4, nr 9, nr 11, nr 12, nr 76, nr 124 5.chaty : nr 65, nr 132, nr 133 6.młyn ob. dom nr 75 7.wiadukt kolejowo-drogowy 8.cmentarz ewangelicki	17
8. Mniszek	1.szkoła ob. dom nr 10 2.cmentarz mennonicki 3.cmentarz - miejsce męczeństwa i spoczynku 10 tysięcy mieszkańców regionu I. 1939 - 1945	3
9. Nowe Marzy	1.cmentarz wojskowy komunalny 2.cmentarz ewangelicki	2
10. Polskie Stwolno	1.szkoła , ob. dom nr 60 2.domy : nr 58, nr 59 3.obora folwarczna 4.cmentarz ewangelicki	5
11. Stare Marzy	1.schron bojowy	1
12. Wiąskie Piaski	1.domy : nr 46, nr 64 2.chata nr 68 3.cmentarz ewangelicki	4
13. Wielki Lubień	1.zespół ruralistyczny 2.kościół pw. św. Jakuba Apostoła – nr rej. zab.A/39 3.chaty: nr 47/A-49 (d. nr 9) w rej. zab. nr 337, nr 48 z cz. gospodarczą, nr 78 (ob. otynk.) 4.dom nr 2, zagroda nr 11 : dom, obora, 5.obora w zagrodzie nr 26 6.cmentarz parafialny rzym-kat. 7.cmentarz mennonicki	11
14. Wielkie Stwolno	1.zespół ruralistyczny 2.szkoła nr 29, ob. dom 3.szkoła, nr 41 4.zespół karczmy nr 32 : karczma ob. dom, wozownia 5.dom nr 43 6.cmentarz mennonicko-ewangelicki	7
15. Wielkie Zajączkowo	1.zespół ruralistyczny 2.kapliczka przydrożna	11

	3.domy: nr 26, z bud.gospod., nr 37, nr 42, nr 47, nr 52 4.chata nr 13, 33 5.obora w zagrodzie nr 46 6.cmentarz mennonicki	
	Razem	148

Zestawienie ilościowe zabytków nieruchomych z podziałem na typy i rodzaje zabytków

Rodzaje zabytków - murowane i drewn.	Miejscowość	Ilość
Zespoły ruralistyczne	Bratwin, Fletnowo, Górna Grupa, Wielki Lubień, Wielkie Stwolno, Wielkie Zajęczkowo	6
Zespół koszar	Grupa	1
Kościoły rzym-kat.	Górna Grupa, Wielki Lubień	2
Kapliczki przydrożne	Michale, Wielkie Zajęczkowo	2
Zespół klasztorny	Górna Grupa, ul. Klasztorna 4, zespół klasztorny: Zgromadzenia Księża Werbistów, budynek administracyjny drukarni, budynek mieszkalny	2
Budynki użyteczności publicznej – karczmy, gospody, pensjonaty	Bratwin nr 33, Dragacz nr 39, 126, Fletnowo ul. Gdańska nr 1, Michale nr 127 „Biała Karczma”, Wielkie Stwolno nr 32	6
Budynki użyteczności publicznej – szkoły	Bratwin, Fletnowo, Górna Grupa, Mniszek, Wielkie Stwolno	5
Budynki użyteczności publicz.- dworce, i inne	Dragacz, Grupa (2)	3
Budynki użyteczności publicznej : poczty	Grupa	1
Leśniczówki	Fletnowo	1
Budynki koszarowe	Grupa, ul. Hallerczyków	8
Dwory	Górna Grupa, ul. Klasztorna 4 – dwór (spalony) odbudowany jako klasztor Księża Werbistów, Michale nr 60, Wielkie Stwolno nr 27	3
Ogrody, parki dworskie	Górna Grupa, park klasztorny (dawny dworski), Michale nr 127 - ogród przy „Białej Karczmie”	2
Budynki mieszkalne	Bratwin (4), Dolna Grupa (4), Dragacz (8), Fletnowo (9), Górna Grupa (3), Grupa (9), Michale (10), Polskie Stwolno (2), Wiąskie Piaski (3), Wielki Lubień (4), Wielkie Stwolno (1), Wielkie Zajęczkowo (7)	63
Budynki gospodarcze i inwent. w zagrodach	Bratwin (3), Dragacz (4), Polskie Stwolno (1), Wlk. Lubień (2), Wlk. Stwolno (2), Wlk. Zajęczkowo (1)	13
Bud.przemysłowe: młyn	Michale	1
Cmentarze katolickie	Wielki Lubień, Górna Grupa	2
Cmentarze mennonicko-ewangelickie	Bratwin, Dolna Grupa (2), Dragacz, Fletnowo, Górna Grupa, Michale, Mniszek, Nowe Marzy, Polskie Stwolno, Wiąskie Piaski, Wlk.Lubień, Wlk.Stwolno, Wielkie Zajęczkowo	14
Cmentarze epidemicz.	Górna Grupa	1
Cmentarze wojenne	Grupa, Nowe Marzy, Fletnowo – pojedyncza mogiła	3
Miejsce pamięci i męczeństwa	Mniszek, miejsce męczeństwa 10 000 mieszkańców regionu w latach 1939 - 1945	1
Wiadukt kolej./drogowy	Michale	1
Schrony bojowe	Fletnowo, Grupa, Stare Marzy	3
	Razem	148

5.5. ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA GMINY

Gmina Dragacz nie posiada wielu obiektów wyróżniających się szczególnie na tle architektury krajowej, ale posiadających wyjątkową, lokalną i charakterystyczną dla tego obszaru architekturę pomennonicką. Zabytki o najwyższej wartości ze względów historycznych, artystycznych i kulturowych, jednocześnie są

chronione poprzez wpis do rejestru zabytków. Teoretycznie jest 10 takich obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych, z czego niestety część już nie istnieje.

Najciekawszą grupę zabytków architektury gminy tworzy **zespół drewnianych chałup** pomennnonickich (olęderskich). Wyróżniały się specyficzną formą, dekoracją snycerską i konstrukcją (szkieletową), z liczną zabudową gospodarczą na parcelach. Są to wpisane do rejestru zabytków chaty w Bratwinie nr 38, (d. nr 29) i Wielkim Lubieniu nr 47/49 (d. nr 9). Niestety część tych obiektów wpisanych niegdyś do rejestru zabytków zostało zdegradowanych i uległy rozbiórce jak: w Dragaczu nr 31, w Małym Lubieniu nr 7, Wielkim Lubieniu nr nr: 5, 6, i 21.

Inne obiekty wpisane do rejestru zabytków z gminy to zespół „Białej Karczmy” w Michalu i kościół parafialny p.w. św. Jakuba Apostoła w Wielkim Lubieniu.

Zespół „Białej Karczmy” tworzy dwukondygnacyjny budynek o bogatym architektonicznie wystroju elewacji oraz ogród położony na tyłach parceli. Ulokowany jest w północnej części wsi Michale, przy drodze nr 207, tuż przy wale powodziowym Wisły. Zgodnie z zamysłem budowniczych pełni funkcję restauracyjną. Na parterze „Białej Karczmy” znajdowała się restauracja z salą taneczną, sceną i balkonem. Chętni mogli także skorzystać z kawiarni i pokoiku kameralnego. Miejszem wypoczynku był również przylegający do budynku ogród z letnim bufetem i muszlą koncertową. „Biała Karczma” była także miejscem spotkań oficerów kawalerii. Było tu nawet małe kasyno. Podczas II wojny światowej karczma była miejscem największego na Pomorzu Zjazdu Ziomkostwa Niemieckiego. Do niedawna mieściła się tam restauracja, kawiarnia, sala konferencyjna i mieszkanie właściciela. Budynek wraz z ogrodem został w 2020 roku wystawiony na sprzedaż.

Kościół pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła w Wielkim Lubieniu wybudowany został w 1680 roku. W czasach gdy podpisywano tutaj kontrakty z osadnikami holenderskimi, jeszcze w XVII wieku, budynek był czasowo użytkowany przez mennonitów. Przebudowany został w połowie XIX wieku przez powiększenie i dodanie prezbiterium. Na skutek zmian bryła kościoła utraciła specyficzne, barokowe cechy. Barokowy wystrój pochodzi z XVII i XVIII w., za wyjątkiem chóru muzycznego z dziewiętnastego stulecia. Budynek przetrwał powódź zwaną „Wielką Wodę” w 1855 roku, co upamiętnia w jego wnętrzu, na bocznej ścianie, na wysokości 309 cm nad posadzką umieszczona blaszana tabliczka, na której naniesiono czerwoną linią poziom wody oraz napis ‘STAN WODY 27 mara/1855’ (pisownia oryginalna).

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ – SŁABE I MOCNE STRONY GMINY

Mocne strony:

1. Lokalizacja – bliskość miasta Grudziądz
2. Ciągi komunikacyjne - droga krajowa nr 91 i 16 oraz wojewódzkie nr 272, 207 i 402 oraz autostrada A1/S 5
3. Unikatowe walory krajobrazowe malownicze, atrakcyjne krajobrazowo położenie geograficzne gminy, walory krajobrazowo–przyrodnicze (środowiskowe). Nie skażone przemysłem środowisko naturalne (lasy).
4. Tereny atrakcyjne turystycznie – Zespół Parków Krajobrazowych nad Dolną Wisłą, Obszary Specjalnej Ochrony Natura 2000, Rezerwat Przyrody „Jezioro Fletnowskie”,
5. Bogata historia gminy. Lokalne dziedzictwo kulturowe.
6. Duża liczba zabytków kultury materialnej - szczególnie kultury mennonickiej (zagrody, cmentarze). Wyznaczony szlak turystyczny Olędrów w nawiązaniu do ich tradycji.
7. Miejsca pamięci - miejsce męczeństwa w Mniszku, będące istotnym miejscem pamięci na terenie gminy,
8. Historia gminy bogata w wydarzenia militarne mające miejsce na jej terenie,
9. Dobre warunki do rozwoju turystyki - istniejące szlaki turystyczne i ścieżki rowerowe (np. „Wiślana Trasa Rowerowa”), ścieżka łącząca Grupę z Grudziądzem.
10. Imprezy o charakterze powiatowym i lokalnym (festyny, przeglądy, Dni Ziemiaka, Dni Grzyba).
11. Społeczność lokalna zorientowana w losach obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie ich miejscowości.

12. Wciąż rozbudowywana infrastruktura techniczna, w tym dobre powiązania komunikacyjne (drogi wojewódzkie, powiatowe).

13. Uruchomiono aplikację przeznaczoną dla turystów i wydano przewodnik turystyczny.

14. Dogodne warunki dla turystyki leśnej i agroturystyki.

15. Działające prężnie Koła Gospodyń Wiejskich, fundacje, czy Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Gminy Dragacz organizujące zajęcia edukacyjne i integracyjne dla dzieci i młodzieży.

Słabe strony:

1. Zbyt niskie nakłady na wspieranie kultury.

2. Zbyt mało działających w gminie izb pamięci (są w Dolnej Grupie, Bratwinie) jednostki muzealno-wystawienniczej,

3. Pogarszający się stan techniczny dużej części obiektów zabytkowych,.

4. Brak dokładnej numeracji budynków, utrudniającej weryfikację zabytków.

5. Niska integracja społeczna w gminie.

6. Niewystarczająca infrastruktura turystyczna i obsługa szlaków turystycznych.

7. Niska świadomość społeczna o prawnych zobowiązaniach właścicieli do należytego utrzymania obiektów historycznych.

8. Zbyt słabe współdziałanie pomiędzy poszczególnymi jednostkami samorządu terytorialnego w promowaniu atrakcyjności kulturowej i turystycznej regionu.

9. Słabe i zbyt selektywne przygotowanie odbiorców dziedzictwa kulturowego.

10. Mała aktywność istniejących organizacji kulturalnych w krzewieniu idei zachowania dziedzictwa kulturowego gminy.

11. Brak bazy noclegowej dla turystów.

12. Wzrost salda migracji.

13. Duże rozproszenie osadnictwa.

14. Słabo rozwinięta baza noclegowa dla obsługi ruchu turystycznego .

15. Rozdrobnienie gospodarstw rolnych.

Szanse:

1. Wykorzystanie turystycznego potencjału gminy.

2. Budowa baz turystycznych i agroturystycznych w oparciu o obiekty i obszary historyczne.

3. Zwiększenie ilości szlaków turystycznych prowadzących przez miejsca i wsie, w których znajdują się zabytki.

4. Pobudzenie społecznej inicjatywy ochrony zabytków oraz popularyzację wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.

5. Możliwość rewitalizacji zabytków z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych, szczególnie w nowym okresie programowania.

6. Możliwość aktywizacji społeczności lokalnej celem uporządkowania i stworzenia bogatej dokumentacji na temat nowożytnej historii gminy oraz jej zasobu, zarówno nieruchomego jak i ruchomego.

7. Wykorzystanie aktywności i zaangażowania lokalnej społeczności. Aktywizacja środowisk lokalnej społeczności dzięki środkom pomocowym.

8. Migracja ludności z miast do wsi, napływ ludności.

9. Rozwój infrastruktury turystycznej.

10. Promocja obszarów krajobrazowych oraz kultury i tradycji regionalnej (kultura mennonicka, kociewiacka)

11. Polepszenie sieci komunikacyjnej, dostępu do dróg w regionie. Ukończenie drogi ekspresowej S5

12. Zewnętrzne środki finansowe na inwestycje i projekty „miękkie”

13. Wykorzystanie potencjału i ofert największych miast w regionie (Świecie, Grudziądz)

14. Zweryfikowanie zakresów ochrony konserwatorskiej.

15. Współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Zagrożenia

1. Zły stan większości zabytków (głównie zabytkowej architektury drewnianej z połowy i końca XIX w.), spowodowany brakiem środków finansowych na ich konserwację i renowację. Brak kapitału - środków własnych na sfinansowanie projektów i przedsięwzięć.

2. Realizacje robót konserwatorsko – remontowych prowadzonych bez niezbędnych uzgodnień konserwatorskich i budowlanych.

3. Stosowanie nieprawidłowych rozwiązań technologicznych i materiałowych w pracach remontowych.

4. Niski poziom wykonawstwa prac spowodowanych brakiem odpowiednio wykształconych wykonawców - pracowników o określonych specjalizacjach.

5. Zanik wiedzy i wiadomości o lokalnej tradycji niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

6. Odływ młodych wykształconych osób do miast.

7. Starzejąca się lokalna społeczność.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.

Priorytety. Kierunki działań i zadania w zakresie opieki nad zabytkami.

7.1. Priorytety programu opieki.

Głównym celem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dragacz na lata 2024-2027 jest dążenie do poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego z zachowaniem krajobrazu kulturowego gminy oraz zainicjowanie procesów zmierzających do wzmocnienia świadomości społecznej mieszkańców i właścicieli obiektów zabytkowych. o ważności tego dziedzictwa dla rozwoju gminy. Do zadań samorządu lokalnego należy przyjęcie priorytetów w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami oraz monitorowanie ich postępu. Po analizie stanu dziedzictwa kulturowego gminy Dragacz przyjęto następujące priorytety:

Priorytet 1. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

Priorytet 2. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy.

Priorytet 3. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości

7.2. Kierunki działań i zadania programu opieki.

W ramach każdego z 3 priorytetów zostały określone główne kierunki działań, którym przypisano określone zadania do realizacji. Władze Gminy zostały zobowiązane Ustawą o opiece nad zabytkami do złożenia po 2 latach sprawozdania z wykonania Programu. Dla realizacji wyznaczonych priorytetów określono długofalowe kierunki działań, mogące wykraczać także poza czteroletni okres obowiązywania Programu. Jako kierunki działań realizacji Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Dragacz w ramach przyjętych priorytetów uznano:

a. Zintegrowaną ochronę dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego

b. Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy

c. Ochronę układów ruralistycznych na obszarach wiejskich

d. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania

- e. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne
- f. Prowadzenie i monitoring gminnej ewidencji zabytków.
- g. Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy
- h. Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych do promocji dziedzictwa kulturowego
- i. Edukacje i popularyzację wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym
- j. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej
- k. Zwiększenie świadomości kulturowej społeczności lokalnej przez włączenie jej przez różne formy aktywności
- l. Wzbudzenie zainteresowania historią i kulturą materialną regionu zapisaną w dziełach architektury, budownictwa, lokalnej tradycji
- m. Wspieranie rozwoju lokalnych inicjatyw kulturotwórczych w zakresie podtrzymania miejscowych tradycji folklorystycznych
- n. Podejmowanie działań umożliwiających gromadzenie i eksponowanie pamiątek lokalnych
- o. Turystyczną promocję regionu
- p. Stworzenie infrastruktury turystycznej w ramach promocji regionu
- q. Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

W ramach każdego z głównych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez przypisane im szczegółowe działania. W Programie przypisano zadania mające na celu polepszenie ogólnej sytuacji obiektów zabytkowych, jak i mieszkańców gminy w nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego. Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Dragacz jest kolejnym opracowaniem o takim charakterze, wykonanym dla obszaru gminy. Założono, że w czasie trwania pierwszego etapu realizowane będą działania wstępne, mające charakter przygotowawczy. Aby określone działania mogły być zrealizowane potrzebna jest współpraca wielu podmiotów i zrównoważona współpraca między właścicielami obiektów zabytkowych, a Gminą. Ważne jest również współdziałanie władz Gminy z jednostkami samorządu terytorialnego wyższego szczebla w odniesieniu do zabytków, ich pielęgnacji, ratowania oraz niezbędnego finansowania.

Planowany zakres kierunków i zadań, określonych w trzech priorytetach przedstawiono w tabeli:

Priorytet I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	
Kierunki działań	Zadania
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	Opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi i obszarów wskazanych do ochrony w studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego gminy. Przestrzeganie ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Przeciwdziałanie samowolom budowlanym w obiektach zabytkowych. Szczególna ochrona środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych.
Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	Wnioskowanie do kujawsko - pomorskiego wojewódzkiego konserwatora zabytków o wpisanie do rejestru zabytków cennych obszarów i obiektów zabytkowych.
Ochrona układów ruralistycznych na obszarach wiejskich	Zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa i poprawa ładu przestrzennego wsi poprzez: ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg, historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych oraz relacji przestrzennych w zespołach zabytkowej zabudowy,
Priorytet II: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy	

Kierunki działań	Zadania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Rozpoczęcie lub kontynuacja prac remontowo -konserwatorskich w obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy. Opracowanie szczegółowych planów i projektów prac konserwatorsko remontowych dotyczących szczególnie obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach gminy. Kontynuacja i bieżące porządkowanie nieczynnych cmentarzy mennonicko-ewangelickich, zarówno siłami własnymi gminy, jak i wolontariatu. Umieszczenie tablicy informującej o historii istniejących i nieistniejących cmentarzy.
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne	Popularyzacja miejsc o szczególnym znaczeniu historycznym, kulturowym, krajoznawczym i turystycznym dla gminy. Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: cmentarzach, obszarach nieczynnych cmentarzy itp. finansowana metodą „małych grantów”. Rozpropagowanie idei wolontariatu, aktywizacja lokalnej społeczności w działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
Priorytet III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości	
Kierunki działań	Zadania
Prowadzenie i monitoring gminnej ewidencji zabytków	Bieżąca aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków w formie elektronicznej.
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych. Organizowanie szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i udział w nich. Wydawanie i wspieranie publikacji promujących dziedzictwo kulturowe gminy. Popularyzacja wartościowych realizacji konserwatorskich przy zabytkach oraz zagospodarowania obszarów cennych kulturowo i krajobrazowo. Opracowanie cyklu szkoleń mających na celu promowanie rewaloryzacji i remontowania obiektów zabytkowych oraz możliwości pozyskiwania funduszy na ten cel Upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie edukacji szkolnej -organizowanie i wspieranie zajęć o tej tematyce.
Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej	Kontynuacja prac nad tworzeniem szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego oraz ich promocja
Zwiększenie świadomości kulturowej społeczności lokalnej przez włączenie jej przez różne formy aktywności	Wykreowanie wizerunku gminy, w oparciu o dziedzictwo kulturowe i lokalną tożsamość mieszkańców. Upowszechnianie edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, przez zaangażowanie placówek oświatowych (szkoły, biblioteki, domy kultury) oraz kościelnych, w organizowanie warsztatów, pracowni, szkoleń, wykładów. Kontynuacja promocji i propagowania idei „Wiosen Tematycznych”. Budowa świetlicy wiejskiej w Grupie.
Wzbudzenie zainteresowania historią i kulturą materialną regionu zapisaną w dziełach architektury, budownictwa, lokalnej tradycji	Kontynuowanie organizowania imprez obejmujących szeroką tematykę historii i kultury regionu (np. „Święto Ziemniaka” w Bratwinie, „Święto Pomidora” w Lubieniu). Organizacja konkursów plastycznych, fotograficznych, plenerów malarskich i rzeźbiarskich promujących kulturę i tradycję lokalną. Promocja regionu poprzez działalność domów kultury, świetlic wiejskich organizacji, stowarzyszeń i lokalnych inicjatyw Lokalnych Grup

	Kontynuacja działalności edukacyjno-popularyzatorskiej przez Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Gminy Dragacz
Wspieranie rozwoju lokalnych inicjatyw kulturotwórczych w zakresie podtrzymania miejscowych tradycji folklorystycznych	Wspieranie kulturotwórczych, lokalnych inicjatyw dotyczących podtrzymania miejscowych tradycji m.in. folklorystycznych i innych, np. organizowanych cyklicznie Dożynek Gminnych.
Podejmowanie działań umożliwiających gromadzenie i eksponowanie pamiątek lokalnych	Wspieranie i rozwój Izb Tradycji - miejsc, gdzie można eksponować, przekazywane przez lokalną społeczność, pamiątki związane z historią i dziedzictwem kulturowym.
Turystyczna promocja regionu	Promocja książek, publikacji dotyczących gminy i jej zasobów kulturowych. Popularyzacja dziedzictwa kulturowego w małych formach wydawniczych: pocztówki, foldery, monografie np. jak „Przewodnik po miejscach walk i męczeństwie w gminie Dragacz” z 1992 r. Spopularyzowanie wydanego już przewodnika turystycznego po gminie oraz aplikacji dla turystów. Zamieszczenie w gminnym portalu cyfrowym w dziale informacji turystycznej map zabytków oraz opracowanie szlaku najważniejszych zabytków dla gminy. Promocja lokalnych produktów kulinarnych i udział w seminariach w rodzaju „Europejski system ochrony produktów regionalnych i tradycyjnych” czy „Wskazówki do promocji budowania marki wytwarzania i dystrybucji. Promocja gminy na wydarzeniach i imprezach regionalnych i wojewódzkich np. „Otwarcie Sezonu Turystycznego”: promocja walorów Rezerwatu Przyrody „Jezioro Fletnowskie”. Kontynuacja inicjatyw mających na celu popularyzację w mediach walorów turystycznych gminy np. poprzez istniejące już stowarzyszenia i lokalne grupy działania w gminie.
Stworzenie infrastruktury turystycznej w ramach promocji regionu	Promocja wyznaczonych już szlaków turystycznych, jak np. „Mennonicki Szlak Kulinarny” i tworzenie nowych Stworzenie form małej architektury (ławki, altany) towarzyszącej trasom turystycznym. Wspieranie „małej przedsiębiorczości” w gminie, zaktywizowanie lokalnej społeczności np. w tworzeniu różnych form usług - agroturystyka, gastronomia etc.
Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami	Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy. Opracowanie dla lokalnej społeczności kampanii informacyjnej odnośnie możliwości pozyskania środków na cele kulturowe, w tym rewaloryzację obiektów architektury.

8. INSTRUMENTARIUM STOSOWANE W REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych wynikających z przepisów ustawowych (uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, budowa parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków),

2. instrumentów finansowych - finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych,

3. instrumentów koordynacji - poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami),

4. instrumentów społecznych - poprzez działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami,

5. instrumentów kontrolnych - aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, (monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Ocenę realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami należy dokonać co 2 lata, a zobowiązani do jego realizacji są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci miast dokonujący sprawozdań z realizacji gminnych programów opieki nad zabytkami, którą przedstawia się radzie gminy lub miasta.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

W ocenie realizacji programu należy wskazać kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań.

W ramach priorytetu nr 1 „**Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego**” należy uwzględnić:

1. Poziom objęcia terenu gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (w %).
2. Liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych.
3. Liczba wniosków o uznanie obiektów i obszarów za pomniki historii.
4. Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi.

W ramach priorytetu nr 2: „**Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy**” należy uwzględnić:

1. Poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami (w %).
2. Wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczbę (bądź inne mierniki) obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów.
3. Wartość finansową wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczbę obiektów poddanych w/w pracom.
4. Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi.

W ramach priorytetu nr 3: „**Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości**” należy uwzględnić:

1. Liczbę opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego).
2. Liczbę zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy.
3. Liczbę utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych.
4. Liczbę opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników).
5. Liczbę utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej Liczba osób zwiedzających muzea, skanseny, izby regionalne itp.
6. Liczbę szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawowe źródła finansowania realizacji zadań Programu opieki to:

1. Fundusze europejskie – środki zagraniczne
2. Środki z budżetu państwa
3. Środki własne jednostki samorządu terytorialnego

Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z Funduszy Unii Europejskiej.

Pozyskiwanie środków finansowych na zadania inwestycyjne jest również możliwe ze źródeł zewnętrznych. Możliwość współfinansowania działań obejmujących zarówno podnoszenie poziomu wiedzy w zakresie kultury i historii, jak również zachowanie oraz ochronę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim, istnieje ze środków finansowych Unii Europejskiej. W ramach funduszy polityki spójności będzie realizowanych 6 krajowych programów, w tym jeden ponadregionalny „Nowa Perspektywa” dla województw Polski Wschodniej oraz instrument współpracy transgranicznej i ponadnarodowej:

1. Infrastruktura i Środowisko
2. Inteligentny Rozwój
3. Wiedza Edukacja Rozwój
4. Polska Cyfrowa
5. Europejska Współpraca Terytorialna i Europejski Instrument Sąsiedztwa oraz
6. Rozwój Obszarów Wiejskich
7. Programy Regionalne, w tym Regionalny Fundusz Europejski dla Kujaw i Pomorza.

Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego ze źródeł zagranicznych pozaunijnych.

Dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego możliwe jest w ramach programu Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego oraz Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego współfinansowane ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Istnieje też możliwość dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego ze środków pozarządowych; dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dóbr kultury obejmuje również działalność fundacji i organizacji pożytku np. Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej.

Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z budżetu państwa.

Finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach Polsce reguluje Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku. Zapis rozdziału 7 regulują zasady finansowania opieki nad zabytkami.

Kwestie dofinansowania prac przy obiektach zabytkowych reguluje Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. (Dz. U. z 2005 r. Nr 112, poz. 940).

Wsparcie finansowe z budżetu państwa pochodzi ze środków:

1. Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Krajowych Programów Operacyjnych;
2. Funduszy Europejskich dla Kujaw i Pomorza na lata 2021-2027
3. Wojewody Kujawsko - Pomorskiego, będących w dyspozycji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
4. Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2012 -2027
5. Budżetu samorządu województwa kujawsko-pomorskiego i jednostek samorządu terytorialnego;
6. Funduszu Kościelnego (dla prac przy obiektach sakralnych, nie obejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów);

7. Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (dla założeń zieleni zabytkowej).

Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z budżetu samorządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego:

Z budżetu samorządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego wspierane są zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami zgodnie z obowiązującą Ustawą z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 r., poz. 571), która zobowiązuje organy administracji publicznej do współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 Ustawy. Zasady przyznawania dotacji na realizację zadań publicznych określają przepisy Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2022 r., poz. 1634 z późn. zm.). W celu racjonalnego wykorzystania środków budżetu województwa na realizację zadań publicznych przez organizacje pozarządowe, wprowadzono zasady określające procedurę organizowania otwartych konkursów ofert poprzedzających przyznanie dotacji oraz zasady rozliczania.

Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego określone są stosownymi uchwałami

Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na podanych poniżej stronach internetowych:

1. Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury”

a) www.mkidn.gov.pl

2. Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”

a) www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finanse-ministra/programy-mkidn-2016/dziedzictwo-kulturowe.php

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Rada Gminy Dragacz, zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ma prawo przyznawania dotacji celowych z własnych środków na prace przy zabytkach znajdujących się na terenie gminy. Gmina może uchwalić zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz nie wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie gminy. Polityka gminy w oraz realizacja Programu jest narzędziem do ratowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. Po upływie dwóch lat od jego uchwalenia realizacja programu poddana będzie ocenie Rady Gminy. Obowiązujące przepisy prawa mają zastosowanie w sprawach nie uregulowanych w Programie. Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Dragacz do 2025 roku wpisuje się jak udowodniono wyżej w strategiczne programy szczebli powiatowych, wojewódzkich i krajowych oraz koresponduje z celem nadrzędnym, którym jest ochrona dziedzictwa kulturowego gminy Dragacz. Opracowanie programu wymusza określenie planowanych i prowadzonych przez gminę inwestycji związanych z ochroną zabytków w ciągu 4 lat czyli w okresie obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami. Zadania inwestycyjne dotyczą:

1. ochrony zabytków wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego (dotyczy zabytków będących lub które będą własnością gminy),

2. ochrony zabytków wprowadzone do gminnych programów przyjętych uchwałami rady gminy (programy rewitalizacji, rozwoju lokalnego, ochrony środowiska i gospodarki komunalnej itp.).

Dotyczy to zarówno czynności konserwatorskich, jak i prac remontowo-budowlanych (w tym także o charakterze komunalnym) przy:

a) obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków (nieruchomych, ruchomych i archeologicznych),

b) obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków,

- c) obszarach objętych ochroną konserwatorską (w tym wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych ochroną na mocy zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, wskazanych do ochrony konserwatorskiej w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz na terenach parków kulturowych),
- d) związanych z pielęgnacją i rewaloryzacją zieleni zabytkowej (m.in. parki, ogrody, cmentarze, aleje).
- e) prace studialne, dokumentacyjne i projektowe,
- f) działania edukacyjne, promocyjne itp.

W programie opieki określono poziom wysokości finansowania planowanych przez gminę zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego (np. poprzez wskazanie udziału procentowego w corocznie uchwalanym budżecie). Wskazane jest aby w drodze stosownej uchwały gminy dofinansowywały prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Zadania programu opieki mogą też być realizowane przez instytucje kultury podległe gminie (np. muzea, biblioteki, izby regionalne, izby tradycji), w ramach działalności bieżącej. Ponadto gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji, prowadzoną przez organizacje pozarządowe dotyczące środowiska kulturowego gminy.

Dotacje z budżetu Gminy na prace konserwatorskie przy zabytkach

Zgodnie z art. 81 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jednostki samorządu terytorialnego mogą dotować prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Tryb udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określa w drodze uchwały organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego. Z budżetu gminy winny być udzielane dotacje (stosownie do uzgodnionej przyszłości uchwały) zgodnie z obowiązującym prawem, w sprawie zasad udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Zgodnie z przyszłą uchwałą mogą być udzielane dotacje w wysokości np. do 25% nakładów koniecznych do wykonania prac. Warunkiem jest złożenie wniosku o przyznanie dotacji. Pomocą finansową dla właścicieli obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków jest system ulg podatkowych:

Na podstawie art. 4, ust. 1, pkt 9, lit. c i d Ustawy o podatku od spadku i darowizn z dn. 28 lipca 1983 r. (Dz. U. z 2021 r., poz. 1043, z późn. zm.) zwolnione od podatku jest nabycie spadku zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, jeżeli nabywca jest zaliczany do I lub II grupy spadkowej oraz gdy zabezpiecza je i konserwuje zgodnie z obowiązującymi przepisami. Zwolnienie od podatku przysługuje też w przypadku nabycia spadku zabytków ruchomych i kolekcji wpisanych do rejestru zabytków.

Na podstawie art. 7, ust. 1, pkt 6 Ustawy o podatkach i opłatach lokalnych z dnia 12 stycznia 1991 r. (Dz. U. z 2023 r., poz. 70) zwalnia się od podatku od nieruchomości: budynki i grunty wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

ZAŁĄCZNIKI

Nr 1 – wykaz obiektów w gminnej ewidencji zabytków

Nr 2 – wykaz stanowisk archeologicznych w ewidencji zabytków archeologicznych

Załącznik nr 1

GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH – gmina DRAGACZ

Lp	Miejscowość	Ulica	Nr	Obiekt	Zespół	Nr rejestru zabytków
1	Bratwin			układ ruralistyczny		
2	Bratwin		6	spichlerz w zagrodzie		
4	Bratwin		21	dom- drewn.		
5	Bratwin		26	szkoła		
6	Bratwin		31	dom		
7	Bratwin		33	gospoda ob. dom		
8	Bratwin		38 (d.29)	chałupa		A/330 dn.20.02.1956
9	Bratwin		39	dom – drewn.	zagroda	
10	Bratwin		39	stajnia	zagroda	
11	Bratwin		39	stodoła	zagroda	
			41	dom		
12	Bratwin			cmentarz mennonicko - ewangelicki		
13	Dolna Grupa		35	dom		
14	Dolna Grupa		51	dom		
15	Dolna Grupa		81	dom – drewn.		
16	Dolna Grupa		85	dom		
17	Dolna Grupa			cmentarz mennonicki		
18	Dolna Grupa			cmentarz mennonicki		
19	Dragacz			dworzec PKP		
20	Dragacz		6	dom		
21	Dragacz		7	dom		
22	Dragacz		7A	wójtostwo ob. Urząd Gminy		
23	Dragacz		33	dom		
24	Dragacz		39	zajazd zw. Czerwona karczma ob. dom		
25	Dragacz		57	dom – drewn.		
26	Dragacz		58	dom – drewn.	zagroda	
27	Dragacz		58	bud. gospod.	zagroda	
28	Dragacz		59	dom		
29	Dragacz		87	dom	zagroda	
30	Dragacz		87	obora	zagroda	
31	Dragacz		117	dom – drewn.		
32	Dragacz		125	dom	zagroda	
33	Dragacz		125	obora	zagroda	
34	Dragacz		125	budynek inwentarski	zagroda	
35	Dragacz		126	pensjonat ob. dom		
36	Dragacz			cmentarz ewangelicki		
37	Fletnowo			układ		

				ruralistyczny		
38	Fletnowo		1	leśniczówka		
39	Fletnowo	Boczna	14 (d.35)	dom		
40	Fletnowo	Gdańska	1 (d.40)	gospoda ob. dom		
41	Fletnowo	Gdańska	7 (d.39)	dom		
42	Fletnowo	Główna	38 (d. 11)	dom		
43	Fletnowo	Główna	43 (d. 6)	dom		
44	Fletnowo	Główna	49 (d. 4)	dom		
45	Fletnowo	Główna	52 (d. 5)	dom		
46	Fletnowo	Główna	53 (d. 3)	dom		
47	Fletnowo	Jesionowa	1 (d.30)	chałupa		
48	Fletnowo	Liliowa	1 (d.29)	szkoła ob. dom		
49	Fletnowo	Myśliwska	8 (d.42)	dom		
50	Fletnowo			cmentarz ewangelicki		
51	Fletnowo			miejsce pochówku – pojedyncza mogiła		
52	Fletnowo			schron bojowy		
53	Górna Grupa			układ ruralistyczny		
54	Górna Grupa	Świecka	4	Kościół pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus		
55	Górna Grupa	Klasztorna	4	klasztor (d.dwór)	zespół	
56	Górna Grupa			park podworski	zespół	
57	Górna Grupa	Klasztorna	4a	drukarnia	zespół	
58	Górna Grupa	Klasztorna	4b	dom	zespół	
59	Górna Grupa	Pocztowa	9	dom		
60	Górna Grupa	Pocztowa	13	dom		
61	Górna Grupa	Świecka	9	szkoła, ob. przedszkole		
62	Górna Grupa			cmentarz par. rzymski – kat.		
63	Górna Grupa			cmentarz ewangelicki		
64	Górna Grupa			cmentarz choleryczny?		
65	Grupa	Dworcowa	1	dom		
66	Grupa	Dworcowa	2	dom		
67	Grupa	Dworcowa	3	dworzec PKP	zespół dworca	
68	Grupa	Dworcowa		nastawnia	zespół	

				kolejowa	dworca	
69	Grupa	Dworcowa	5	dom		
70	Grupa	Dworcowa	6	poczta		
71	Grupa	Dworcowa	8	dom		
72	Grupa	Hallerczyków		zespół zabudowy koszar i budynków administracyjnych w granicach strefy ochrony konserwatorskiej		
73	Grupa	Hallerczyków	1	koszary ob. dom	zespół koszar	
74	Grupa	Hallerczyków	2	koszary	zespół koszar	
75	Grupa	Hallerczyków	3	koszary	zespół koszar	
76	Grupa	Hallerczyków	4	koszary	zespół koszar	
77	Grupa	Hallerczyków	6	koszary	zespół koszar	
78	Grupa	Hallerczyków	8	koszary	zespół koszar	
79	Grupa	Hallerczyków	10	koszary	zespół koszar	
80	Grupa	Hallerczyków	10	budynek gospodarczy	zespół koszar	
81	Grupa	Jazdy Polskiej	5	dom		
82	Grupa	Jazdy Polskiej	7	dom		
83	Grupa	Jazdy Polskiej	3 (d.17)	dom		
84	Grupa	Za Torem	6/8 (d. 11)	dom		
85	Grupa	Za Torem	10 (d.13)	dom		
86	Grupa			cmentarz wojskowy		
87	Grupa			schron bojowy		
88	Michale			kapliczka		
89	Michale		2	dom		
90	Michale		4	dom		
91	Michale		9	dom		
92	Michale		11	dom		
93	Michale		12	dom		
94	Michale		60	dwór ob.dom		
95	Michale		65	dom – drewn.		
96	Michale		75	młyn ob. dom		
97	Michale		76	dom		
98	Michale		124	dom		
99	Michale		127	„Biała karczma”	zespół karczmy	A/1070 dn.10.08.1994
100	Michale		127	ogród	zespół karczmy	A/1070 dn.10.08.1994
101	Michale		132	dom - drewn.		
102	Michale		133	dom – drewn.		
103	Michale			wiadukt kolejowo/ drogowy		
104	Michale			cmentarz ewangelicki		
105	Mniszek		10	szkoła ob. dom		
10	Mniszek			cmentarz		

6				mennonicki		
10 7	Mniszek			cmentarz- miejsce męczeństwa 1939 - 1945		
10 8	Nowe Marzy			cmentarz wojskowy		
10 9	Nowe Marzy			cmentarz ewangelicki		
11 0	Polskie Stwolno		58	dom		
11 1	Polskie Stwolno		59	dom		
11 2	Polskie Stwolno		60	dom		
11 3	Polskie Stwolno			obora		
11 4	Polskie Stwolno			cmentarz ewangelicki		
11 5	Stare Marzy			schron bojowy		
11 6	Wiąskie Piaski		46	dom		
11 7	Wiąskie Piaski		64	dom		
11 8	Wiąskie Piaski		68	dom – drewn.		
11 9	Wiąskie Piaski			cmentarz ewangelicki		
12 0	Wielki Lubień			układ ruralistyczny		
12 1	Wielki Lubień		14	kościół par. pw. św. Jakuba Apostoła		A/39 dn.01.10.2001
12 2	Wielki Lubień		2	dom		
12 3	Wielki Lubień		11	dom	zagroda	
12 4	Wielki Lubień		11	obora	zagroda	
12 5	Wielki Lubień		26	obora w zagrodzie		
12 6	Wielki Lubień		47a / 49a	chałupa		A/337 dn.28.02.1956 r
12 7	Wielki Lubień		48	dom – drewn.		
12 8	Wielki Lubień		78	dom – drewn.		
12 9	Wielki Lubień			cmentarz parafialny		
13 0	Wielki Lubień			cmentarz mennonicki		
13 1	Wielkie Stwolno			układ ruralistyczny		
13	Wielkie		29	szkoła, ob. dom		

2	Stwolno					
13 3	Wielkie Stwolno		32	karczma	zespół karczmy	
13 4	Wielkie Stwolno		32	wozownia	zespół karczmy	
13 5	Wielkie Stwolno		41	szkoła (drew.) ob. dom		
13 6	Wielkie Stwolno		43	dom		
13 7	Wielkie Stwolno			cmentarz ewangelicki		
13 8	Wielkie Zajączkowo			układ ruralistyczny		
13 9	Wielkie Zajączkowo			kapliczka		
14 0	Wielkie Zajączkowo		13	dom		
14 1	Wielkie Zajączkowo		26	dom z oborą		
14 2	Wielkie Zajączkowo		33	dom – drewn.		
14 3	Wielkie Zajączkowo		37	dom		
14 4	Wielkie Zajączkowo		42	dom		
14 5	Wielkie Zajączkowo		46	obora w zagrodzie		
14 6	Wielkie Zajączkowo		47	dom		
14 7	Wielkie Zajączkowo		52	dom		
14 8	Wielkie Zajączkowo			cmentarz mennonicki		

Załącznik nr 2

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH**EWIDENCJA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH - gmina DRAGACZ**

Lp.	Miejscowość	Nr w obrębie miejsc.	AZP	Nr na arkuszu AZP	Kultura/chronologia	Uwagi
1	Bratwin	1	31-41	48	PSR/NOW	
2	Bratwin	2	31-41	49	HA-LA, PSR/NOW	
3	Bratwin	3	30-44	20	PSR	
4	Bratwin	4	30-44	21	PSR, NOW	
5	Bratwin	5	30-44	22	PSR	
6	Bratwin	6	30-44	23	HA-LA - KPOM	A
7	Dolna Grupa	1	29-44	5	OR, PSR	
8	Dolna Grupa	2	29-44	6	PRADZIEJE	
9	Dolna Grupa	3	29-44	7	PRADZIEJE	
10	Fletnowo	1	29-44	4	NOW	
11	Górna Grupa	1	30-44	7	NE	A
12	Górna Grupa	2	30-44	8	PSR	A
13	Górna Grupa	3	30-44	9	HA-LA(?)	A
14	Grupa	1	30-44	3	PSR	
15	Grupa	2	30-44	4	OR	A
16	Grupa	3	30-44	5	NE	A
17	Grupa	4	30-44	6	NE	A
18	Michale	1	30-44	1	NOW	
19	Michale	2	30-44	2	NOW	
20	Mniszek	1	30-43	21	PSR	
21	Mniszek	2	30-43	22	PSR	
22	Mniszek	3	30-43	23	PSR/NOW	
23	Mniszek	4	30-43	24	PSR/NOW	
24	Mniszek	5	30-43	25	EK, PSR/NOW	
25	Mniszek	6	30-43	26	PSR/NOW	
26	Mniszek	7	30-43	27	PSR	
27	Mniszek	8	30-43	28	PSR/NOW	
28	Mniszek	9	30-43	29	PSR/NOW	
29	Mniszek	10	30-43	30	PSR/NOW	
30	Mniszek	11	30-43	31	PSR/NOW	
31	Mniszek	12	30-43	32	PSR/NOW	
32	Mniszek	13	30-43	35	PSR	
33	Mniszek	14	30-43	34	EK, PSR/NOW	
34	Mniszek	15	30-43	33	PSR/NOW	
35	Mniszek	16	30-43	64	PSR	
36	Nowe Marzy	1	30-44	24	WSR (XII w.), PSR	
37	Nowe Marzy	2	30-44	25	KŁ – HA-LA	
38	Nowe Marzy	3	30-44	26	PRADZIEJE	
39	Stare Marzy	1	30-43	36	KPOM	
40	Stare Marzy	2	30-43	37	PSR/NOW	
41	Stare Marzy	3	30-43	38	KŁ, PSR/NOW	
42	Stare Marzy	4	30-43	39	KPL, PSR/NOW	
43	Stare Marzy	5	30-43	40	KPL, KŁ, WSR, PSR	
44	Stare Marzy	6	30-43	41	KAK, PSR	
45	Stare Marzy	7	30-44	10	PRADZIEJE PSR	
46	Stare Marzy	8	30-44	11	PSR, NOW	
47	Stare Marzy	9	30-44	12	PSR	

48	Stare Marzy	10	30-44	13	LAT	
49	Stare Marzy	11	30-44	14	HA-LA – KPOM ?	A
50	Stare Marzy	12	30-44	15	HA-LA – KPOM	A
51	Stare Marzy	13	30-44	16	HA-LA - KPOM	A
52	Stare Marzy	14	30-44	17	HA-LA - KPOM	A
53	Stare Marzy	15	30-44	18	LAT - KPOM	A
54	Stare Marzy	16	30-44	19	KŁ-KPOM?	A
55	Wielkie Stwolno	1	31-44	51	NOW	
56	Wielkie Stwolno	2	31-44	52	OR, WSR (VIII-IX w.), PSR	
57	Wielkie Stwolno	3	31-44	50	PSR	
58	Wielkie Stwolno	4	31-44	53	NOW	
59	Wielkie Stwolno	5	31-44	54	WSR (VIII w.) PSR/NOW	
60	Wielkie Stwolno	6	31-44	55	PSR	
61	Wielkie Stwolno	7	31-44	56	PSR	
62	Wielkie Stwolno	8	31-44	57	NOW	
63	Wielkie Stwolno	9	31-44	58	OR (?), NOW	
64	Wielkie Zajączkowo	1	28-45	1	XV-XVII W.	
65	Wielkie Zajączkowo	2	28-45	3	XV-XVIII W.	
66	Wielkie Zajączkowo	3	28-45	2	XVI-XVII W.	

Wykaz użytych skrótów:

k. – kultura

EK – epoka kamienia

KPL – kultura pucharów lejkowatych (neolit)

KAK – kultura amfor kulistych (neolit)

HA-LA – okres halsztacki – okres lateński

KŁ – kultura łużycka

KPOM – kultura pomorska

LAT – okres lateński

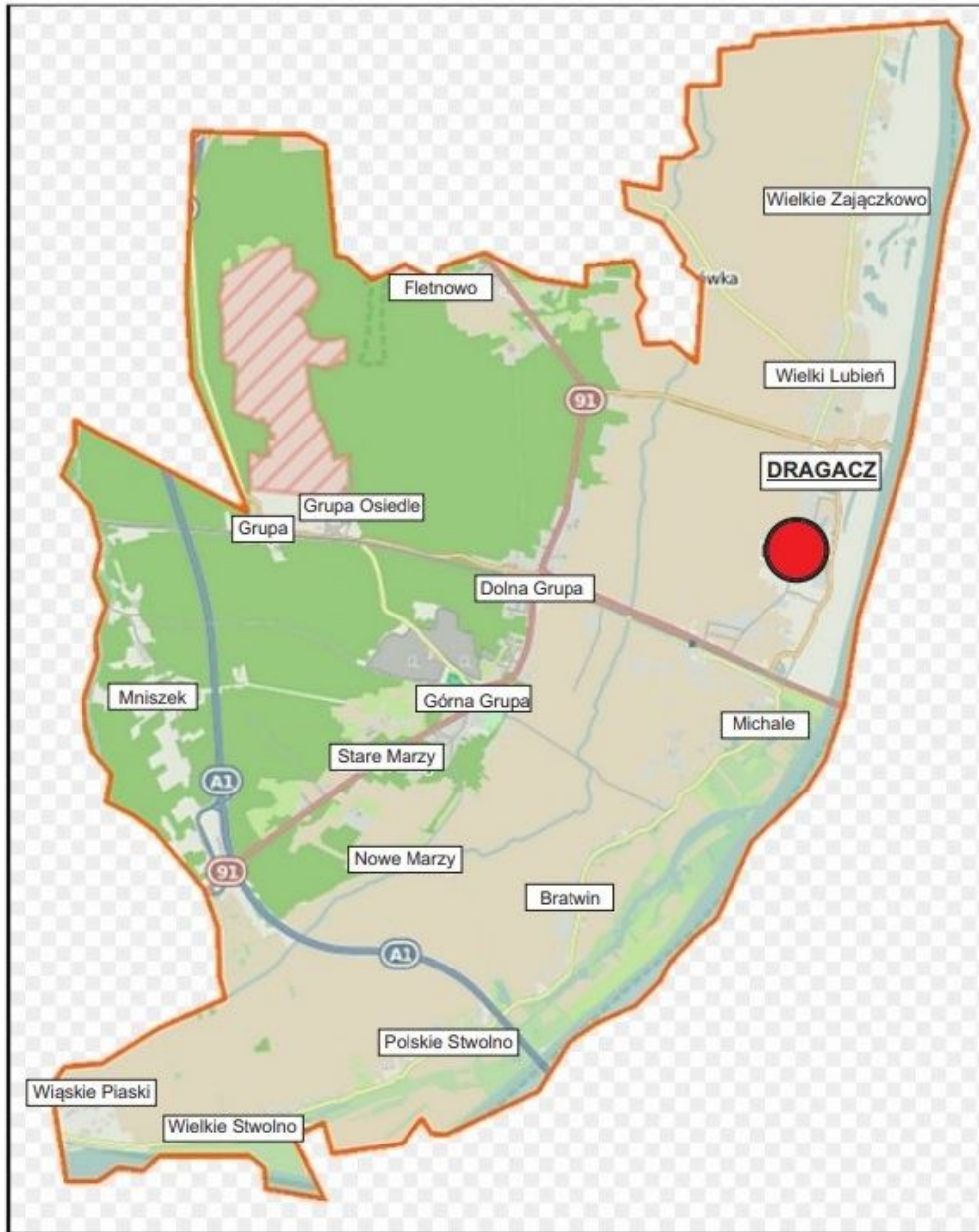
OR – okres rzymski

WSR - wczesne średniowiecze

PSR – późne średniowiecze

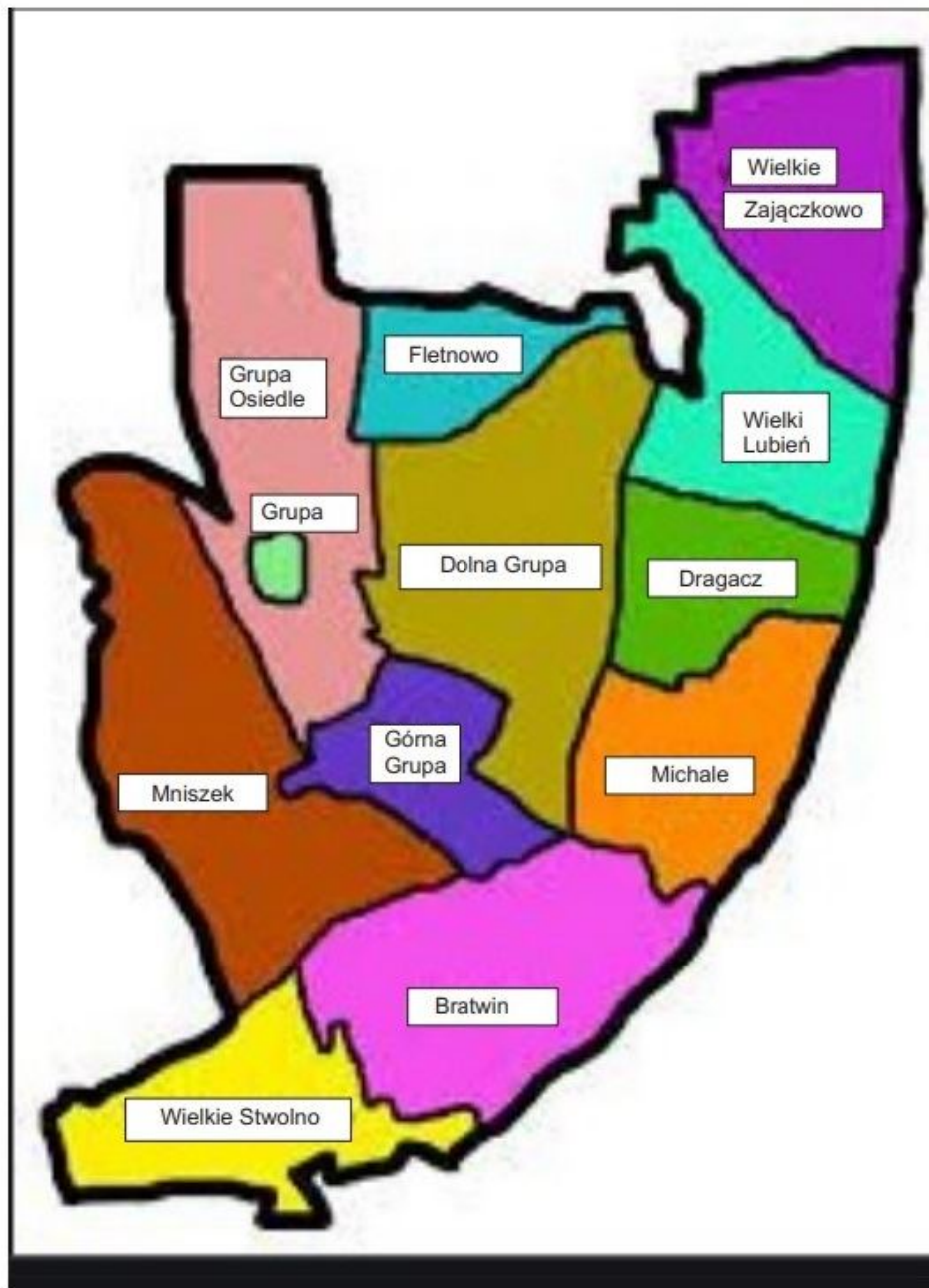
NOW – czasy nowożytny

CZĘŚĆ GRAFICZNA
Wykaz miejscowości gminy Dragacz

Wykaz miejscowości : 1. Bratwin 2. Dolna Grupa 3. Dragacz 4. Fletnowo 5. Górna Grupa 6. Grupa 7. Grupa Osiedle
 8. Michale 9. Mniszek 10. Nowe Marzy 11. Polskie Stwolno 12. Stare Marzy 13. Wąskie Piaski
 14. Wielki Lubień 15. Wielkie Stwolno 16. Wielkie Zajączkowo

Wykaz sołectw gminy Dragacz

Wykaz sołectw: 1. Bratwin 2. Dolna Grupa 3. Dragacz 4. Fletnowo 5. Górna Grupa 6. Grupa 7. Grupa Osiedle
8. Michale 9. Mniszek 10. Wielki Lubień 11. Wielkie Stwolno 12. Wielkie Zajączkowo

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW

Bratwin nr 38, chata, ok. 1859 r.

Michale nr 127, zespół „Białej Karczmy”, 1898 r.

Wielki Lubień, Kościół parafialny p.w. św. Jakuba Apostoła, 1680 r.

Wielki Lubień 47a/49, chata, 3 ćw. XIX w.

OBIEKTY WPISANE DO EWIDENCJI ZABYTEKÓW - CHATY

Dragacz 58, chata, 2 poł. XIX w.

Dragacz 57, chata, 2 poł. XIX w,

Bratwin 21, chata, 2 poł. XIX w.

Michale 65, chata, 1893 r.

OBIEKTY WPISANE DO EWIDENCJI ZABYTKÓW - CMENTARZE

Dragacz, cmentarz mennonicko-ewangelicki, XVIII w.

Wielkie Stwolno, cmentarz ewangelicki, poł. XIX w.

Wielkie Stwolno, cmentarz ewangelicki, poł. XIX w.

OBIEKTY WPISANE DO EWIDENCJI ZABYTEKÓW

- ZESPÓŁ KOSZAR TZW. OBÓZ ZACHODNI

Nr 1

Nr 2

nr 3

nr 4

nr 6

nr 8

nr 10

obok nr 10